

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

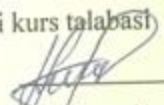
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

"XITOYSHUNOSLIK" FAKULTETI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**XITOIY IQTISODIYOTINI MODERNIZATSIYALASHDA XORIJIY
INVESTITSIYALARNI JALB QILISH MEXANIZMI VA ASOSIY
YO'NALISHLARI**

Bajardi: 5231000-Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va
mamlakatshunoslik (Xitoy va janubiy-sharqiy Osiyo
mintaqasi) ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi
Norboyev Boburshoh Nodir o'g'li

(imzo)

Ilmiy rahbar: "Xitoy iqtisodiyoti"
kafedrasi dotsenti, i.f.n. Sadibekova B.D.

(imzo)

“Xitoyshunoslik”

Fakultet dekani,

f.f.n. dots. Xashimova S.A.

“*Xo*” *nat* 2016-y.

“Xitoy iqtisodiyoti”

Kafedra mudirasi

i.f.n. dots. Melibayeva G.A.

“*Ly*” *seva* 2016-y.

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI.	8
1.1. Investitsiya tushunchasi, investitsiya turlari , investitsion iqlim va davlatning investitsion siyosati.	8
1.2. Iqtisodiyotni modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarini oʻrni va ahamiyati.	22
1.3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarini jalb qilish mexanizmi va XXRning bu sohadagi qonunchilik bazasi.	30
II BOB. XITOIY IQTISODIYOTINI MODERNIZATSIYALASHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING ASOSIY YOʻNALISHLARI VA XUSUSIYATLARI.....	38
2.1. XXRning maxsus iqtisodiy hududlariga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning asosiy yoʻnalishlari va xususiyatlari.	38
2.2. Xitoy iqtisodiyotini modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yoʻnalishlari va kelajak istiqbollari.....	47
2.3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida Oʻzbekiston Respublikasiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda XXRning ilgʻor tajribalaridan foydalanish yoʻnalishlari.....	54
XULOSA	61
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI	63

KIRISH

Biz uchun asosiy vazifa – ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan uzluksiz yangilab borish, doimiy ravishda ichki imkoniyat va zahiralarni izlab topish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni izchil davom ettirishdan iborat bo‘lishi zarur.¹

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi. Bozor iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida XXR hukumati iqtisodiyotni modernizatsiyalash va investitsiya jalb qilishni rivojlantirishga doimiy e’tibor berib kelmoqda. Chunki investitsiya jalb etishni amalga oshirish iqtisodiyotda o‘sishni, ishlab chiqarishning rivojlanishini ta’minlovchi muhim omildir. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish bilangina tub o‘zgarishlarga erishish mumkin. Birgina 2014 yilda mamlakat iqtisodiyotiga 119,5 mlrd AQSh dollaridan² ortiq investitsiya kiritildi.

Investitsiyalarning ustuvor yo‘nalishlarini aniq belgilash ilmiy asoslangan, investitsiya qarorlarini qabul qilish, investitsiya faoliyatini oqilona tartibga solish asosida ichki va tashqi moliyaviy manbalarni barcha shart-sharoitlarni hisobga olgan holda jalb qilish iqtisodiyotning kelajagini belgilaydi. Investitsiyalar uchun zarur moliyaviy resurslarni topish iqtisodiy o‘sish shartiga aylangan. Bu esa birinchi navbatda iste’mol va jamg‘arma nisbatiga bog‘liq. Investitsiyalashning bozor mexanizmlarini joriy qilish moliya bozori orqali investitsiya resurslarini shakllantirishni kengaytirish noan’anaviy moliyalashtirish usullaridan foydalanish amaliyotini chuqur atroflicha tadqiq etish va ularni umumlashtirish zaruratini kun tartibiga qo‘yadi.

---

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasi, 2016-yil 16-yanvar.

² China Statistical YearBook – 2015, 11-14

Chunki iqtisodiyotni iqtisodiy o'sish yo'liga olib chiqish uchun investitsiya jarayonlarida tub siljishlar, ishlab chiqarish ehtiyojlariga yo'naltiriladigan kapital hajmlarining keskin ortishi, kapitaldan samaradorligining o'sishi zarurdir. Shularning xammasi bugungi kun voqeliklarini hisobga oladigan, bozor sharoitlariga moslashgan hamda tegishli nazariy poydevorga tayangan investitsiya siyosatiga nisbatan yangicha yondoshuvlarni ishlab chiqishni talab etadi. Investitsiya jarayonlarini boshqarish borasidagi nazariy bazaning yo'qligi bozor munosabatlarini shakllantirayotgan mamlakatlardagi iqtisodiy siyosatning etarlicha asoslanmaganligi sabab bo'ldi. Bu esa qilinayotgan chora – tadbirlarning o'z vaqtida emasligida, ularning noaniq tanlanishida va xokazolarda namoyon bo'ldi.

Faqat moliya tizimi va iqtisodiyotning real sektorining jipslashib o'zaro amal qilishi sharoitdagina investitsiyalar iqtisodiy o'sish omiliga aylanadi. Ya'ni, bunda jamg'arma, qisqa muddatli ko'rinishidagi moliya oqimlari asta-sekin uzoq muddatli ishlab chiqarish investitsiyalariga aylanib boradi. Bunday o'zaro harakat moliya – sanoat manfaatlarining bir vaqtda mavjud bo'lishining o'ziga xos shart – sharoitlarini; davlat rolining aniq belgilanishini; tuzilmaviy qayta qurishga, yangi texnologiyalarga xorijiy va milliy kapital quyilmalarining oqilona birikmasini; xususiy tadbirkorlik rivojlanishini va aholi jamg'armalarining salmog'ining ko'payishini taqozo qiladi. Ushbu shart – sharoitlarni fond bozori mexanizmi orqali amalga oshirish mumkin. Boshqacha aytganda, investitsiyalarning ishlab chiqarishga oqib kelishi, fond bozori institutlarining etukligiga, tarmoqlararo va mintaqalararo kapitalning erkin oqimini ta'minlab, ichki va tashqi erkin moliya zahiralarini bir joyga to'plash va shu zahiralarni iqtisodiyotning real sektoriga quyilishiga qodirligiga bog'lik bo'ladi. Kapital bozorining qanchalik keng ko'lamli va uning vositalari qanchalik turli – tuman bo'lsa, ana shunda investitsiya quyilmalarining (shu jumladan, qimmatli qog'ozlar ham) samaradorligi, daromadliligi va tavakkalining tahlili shunchalik katta ahamiyat kasb etadi. Binobarin, bunday tahlil qilmasdan turib, mamlakatdagi investitsiya iqlimi haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish hamda investitsiyalarning

ichki va tashqi manbalarini jalb etish va ulardan samarali foydalanish uchun maqbul sharoitlarni yaratishning iqtisodiy mexanizmini asoslash mumkin emas.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Jamg'arish, iqtisodiy o'sish va investitsiya muammolari, investitsiya jarayonlari samaradorligini oshirish va ularni boshqarish mexanizmini shakllantirish muammolari iqtisodchi olimlarning diqqat markazida turibdi. Wayne M.Morrison³, V.F.Sharov⁴, N.A.Nesterenko⁵, M.Miller, F.Modigliani, A.Pigu, P.Samuelson, B.Fridmaning asarlari iqtisodiyot fanidagi ushbu yo'nalishning nazariy – uslubiy asosini yaratdi. Shuningdek L.Abalkin, S.Aukutsionek, L.Grigorev, YA.Kvashi, V.Krasovskiy, G.Naydenov, D.Palterovich, D.A.Sorokin⁶, T.Xachaturov⁷, A.Sugachko, R.Entovning iqtisodiy o'sish, jamg'arish, investitsiya va asosiy kapitalni takror ishlab chiqarishning turli qirralariga bag'ishlangan asarlari mavjud. O'zbekistonda investitsiya jalb etishning asosiy tamoyillarni A.X.Xikmatov, M.Sharifxodjaev, I.I.Iskandarov, R.M.Muxitdinov, E.X.Maxmudov, A.A.Abduganiev, U.S.Nadirqanova, S.S.Gulyamov⁸, A.Turdiyev⁹, D.Gazibekov¹⁰, N.M. Yusupova, Sh.T.Yuldasheva, B.D.Sadibekova¹¹, E.R.Maxmudov va boshqalarni ilmiy ishlarida chuqur yoritilgan.

Investitsiya siyosatining mintaqaviy jihati, hududdagi investitsion jarayonlarni boshqarish uslublari va mexanizmlarini differentsiatsiya qilishga g'oyaviy yondashuvlar ishlab chiqilmagan. Ichki jamg'armalar imkoniyatlari kam

---

³ China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States, 2015

⁴ В.Ф.Шаров «Управление инновационно-инвестиционным поведением промышленных компаний в условиях меняющейся институциональной среды», Москва 2003.

⁵ Н.А.Нестеренко. «Социально-экономическая модернизация России», 2005

⁶ Д.А.Сорокин «Привлечение прямых иностранных инвестиций в условиях оттока капитала», Вестник Челябинского государственного университета, 2015. №18(373). Экономика. Вып 51. С. 133-139

⁷ Хачатуров Т.С. Эффективность эффективных вложений – М., 1979 й. 33 б. Адабиётлар руйхатидан 26.

⁸ Гулямов С.С., Убайдуллаева Р.А., Ахмедов Э., Мустакил Ўзбекистон. Тошкент ислом университети. Т.: 2003 й. Адабиётлар руйхатидан 8.

⁹ Турдыев А.С. Инвестицион мухит ва уни тахлил қилиш услуби. Иқтисод ва ҳисобот, № 17, 1996 й. 6-8 б. Адабиётлар руйхатидан 20- 21.

¹⁰ Газибеков Д. Узоков А. Инвестициялар. Иқтисод ва ҳисобот, 1993 й. № 5, 8-10 б. Адабиётлар руйхатидан 9.

¹¹ B.D.Sadibekova “O’rganilayotgan mintaqa mamlakatlarida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlari”, T., 2013, TDSHI, 44-62 ..

o'rganilgan – ulardan iqtisodiyotning real sektoriga investitsiya quyish uchun foydalanish masalasiga sobiq sotsialistik mamlakatlardagi iqtisodchi olimlarning ilmiy asarlarida xorijiy kapitalni jalb etish masalasiga qaraganda ancha kamroq e'tibor qilinmoqda. Shu munosabatda ichki jag'armalar tabiatini, salohiyatini o'rganish, investitsiya maqsadlariga o'tkazish yo'llari va usullarini topish zarurati tug'ildi.

Bitiruv malakaviy ishi maqsadi XXR iqtisodiyotini modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmi va asosiy yo'nalishlarini o'rganishdan iborat. Qolaversa, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston Respublikasiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda XXRning ilg'or tajribalaridan foydalanish yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ishning ilmiy yangiligi elementlari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida investitsiyalarni moliyalashtirish asoslari ko'rib chiqildi;
- XXR va Respublikamiz iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini jalb qilishning kengaytirish yo'llari aniqlandi;
- XXR iqtisodiyotiga chet-el investitsiyalarini jalb qilish tajribasidan O'zbekiston sharoitida foydalanish bo'yicha aniq xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari:

- Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiyotni modernizatsiyalashning nazariy asoslarini o'rganish;
- Investitsiya tushunchasi, investitsiya turlari , investitsion iqlim va davlatning investitsion siyosatini o'rganish;
- Xitoy Xalq Respublikasi iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning o'rnini va rolini tahlil qilish;
- XXRning maxsus iqtisodiy hududlariga xorijiy investitsiyalarni jalb etish xususiyatlarini aniqlash;

- Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston Respublikasiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda XXRning ilg'or tajribalaridan foydalanish yo'nalishlarini ochib berish.

Bitiruv malakaviy ishning ob'yekti bo'lib Xitoy Xalq Respublikasi iqtisodiyoti hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishning predmeti – XXR iqtisodiyotini modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yo'nalishlari va xususiyatlari.

Ilmiy ishning nazariy va uslubiy asoslari – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari va bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni jalb etishni takomillashtirishga oid nazariyalarni hamda O'zbekiston Respublikasi qonunlari, XXR hukumatining qonunlari, statistik ma'lumotlari mazkur muammoni tadbiq etishda asosiy uslubiy baza bo'lib xizmat qiladi. Mazkur bitiruv malakaviy ishida ushbu muammolarni yechish bo'yicha Xitoy Xalq Respublikasining qonunlari, me'yoriy hujjatlari, statistik to'plamlar hamda O'zbekiston Respublikasining qonunlari, meyo'riy hujjatlari, O'zbekiston Respublikasi Statistika davlat qo'mitasi ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: kirish, ikki bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB. XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI.

1.1. Investitsiya tushunchasi, investitsiya turlari , investitsion iqlim va davlatning investitsion siyosati.

Investitsiyalar mazmun-mohiyati bo'yicha zamonaviy qarash nuqtai-nazarlarining o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy fanlarning turli bo'limlari va amaliy faoliyatida ular turlicha talqin etiladi. Investitsiyalar maqsadlari, sohalari, safarbar etish obyektlari harakat yo'nalishlaridan kelib chiqib investitsiyalash tushunchasi o'ziga xos ma'noda ishlatiladi. Moliya nuqtai-nazaridan faqat kapitalni yo'qotish xavfi mavjud bo'lgan pul shaklidagi investitsiyalar yangi aktivlarni vujudga keltiradi. Investitsiyalarning tasnifi (klassifikatsiyasiga) muvofiq va ular moliyalashtirish manbalarining ishonchliligiga qarab xavflar majmuasi o'zgarib boradi. Investitsiyalar kapitalning barcha shakllari (ssuda, aksiyadorlik, tadbirkorlik)dan farqli o'laroq butun xavflar majmuini xis etadi va kapital qiymatini yo'qotishi xavfini kamaytirishni nazarda tutadi. Kapitaldan farqli o'laroq, investitsiyalar aniq va noaniq bo'lgan xavflar bilan ongli ravishda to'qnashadi va bog'lanadi. Investitsiyalarning millatlararo ko'chib yurishi noaniq xavflar va noaniqlik darajasini oshiradi. Har bir muayyan holatda kapitalning hozirgi qiymatini jiddiy yo'qotish xavfini kamaytirishga investitsiyalarning maqsadlari ya'ni ularning xavfsizligi, daromadliligi, kapitallashuvi va likvidligini ta'minlash orqali erishiladi.

Investitsiyalar haqida qaror qabul qilish investor loyihalari xavfliligini, manbalarining muvaqqat qiymatini, muqobil imkoniyatlarga ko'ra, loyihalarning jozibadorligini e'tiborga oladi. Bunday qarorga u xavfning maqbul darajasida kutilayotgan daromadlilikning tahlili asosida keladi. Investitsiyalarning mohiyati bo'yicha xulosa chiqarilsa, ular aniq va noaniq bo'lgan xavflar kelajakdagi daromadlari bilan bog'liq. Investitsiyalar haqidagi loyiha tanlanar va bo'lajak investitsiya daromadlilikini hisobga ola bilishga qaratilishi zarur. Investitsiyalar qiymatini naqadar samara keltirish, yo'nalishlarini aniqlash asosida ular

manbalarni ishonchliligini tanlab olish investitsiyalash bilan bog‘liq aniq va noaniq xavflarni o‘lchash bilan bog‘liqdir. Investitsiyalarning mazmuni, aniq manbalardan mablag‘ olishga, kapital qiymatini saqlash xavfi darajasi va bo‘lajak samaraga erishishni hisobga olgan holda ularning asosiy quyilishini bildiradi. Ana shu belgilarga ko‘ra investitsiyalar boshqa quyilmalardan farq qilishi mumkin. Bular barchasining asosida kapitalning harakatlanish jarayoni yotadi. Kapitalning harakat qilish jarayonida jalb etilishi investitsiyalar mohiyatini aks ettiradi. Investitsiyalash joriy qiymati saqlash, kelgusi jamg‘armalarni ta‘minlash maqsadida kapitallashuviga qaratiladi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, investitsiyalar nazarda tutilgan va tutilmagan, ammo ehtimoli bor xavflar hamda ko‘zlanayotgan samaralarni baholash asosida o‘z va o‘ziga mablag‘lar qiymatining kapitallashuvi va jamg‘arilishining ta‘minlash maqsadida moliyaviy va real aktivlarga bog‘lanishdan dalolat beradi.

Bayon etilgan ta‘rifda investitsiyalarning quyidagi muhim sifat tavsiflari aks etadi:

Moliyalash manbalarining qo‘lga kiritilishi mumkinligini va ishonchliligi kelgusitagi qiymat evaziga joriy iste‘moldan voz kechish, investitsiyalar aniq, noaniq xavflar bilan bog‘lash va moliyaviy oqibatlarni bashoratlash, real va moliyaviy aktivlarga ega yuo‘lish yo‘li bilan investitsiyalarning kapital harakatlanish jarayoniga bog‘lash, investitsiyalar likvidligini hisobga olgan holda ulaning muayyan muddatlarga safarbar qilish, diversifikatsiyalash orqali investitsiyalash maqsadlarni uyg‘unlashtirish investitsiyalarning kapitallashuvi va jamg‘arilishi.

Xalqaro investitsiya munosabatlarida investitsiyaning huquqiy sharoitlarda almashish asosida qo‘shimcha xavflar ta‘sir ehtimoli oshadi. mamlakat xavfi quyidagilarni nazarda tutadi:

- ✓ siyosiy vaziyat,
- ✓ iqtisodiy rivojlanish tendensiyasi,
- ✓ hukumatning byudjet siyosati va uning jamg‘arma hamda investitsiyalarga ta‘siri narxlar va valyuta kursini barqarorlashtirishga

qaratilgan pul kredit siyosati, mamlakat xavfi, qabul qilinishi mumkin bo'lgan hollarda investitsiyalardan daromadlik bo'lish imkoni.

Bular xorijiy investitsiyalar risklarini doirasini kengaytiradi. Xorijiy investitsiyalarning keskin farqi ularning mamlakatlar bo'yicha ko'chib yurishi faqat o'z maqsadlarini ko'zlashi amal qilish sharoitlarini o'zgarishi ancha qulay sharoitlar bilan quyilishi, ishonch qozonishi hisoblanadi.

Xorijiy investitsiyalarni ta'riflashda ularni o'ziga xos barcha xususiyatlari aks etishi lozim hisoblanadi. Buning sababi, xorijiy investitsiyalar bilan bir iqtisodiyot sub'ekti kapitalini boshqasiga bog'lab qo'yish bo'lib, buning o'ziga xos qo'shimcha xavflar, huquqiy sharoitlar investitsiya iqlimini o'zgarishi xosdir. Natijada, mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi. Xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi kapital import qiluvchi mamlakatda soliq, ijara haqqi va boshqa tushumlar ko'payishini ta'minlaydi.

Bozor iqtisodiyotining to'liq qaror topgunicha investitsiyalar uchun soliq kreditlari, soliq imtiyozlari, bojxona to'lovlarini kamaytirish, iqtisodning ko'p mehnat talab qiladigan sektorlari, shu bilan bir vaqtda bandlik muammosini hal etuvchi yangi loyihalarga xorijiy investitsiyalarni joylashtirishni rag'batlantirishdan to'liq foydalanadi.

Investitsiyalashda ustuvorlik katta kapital talab qilinadigan va ilmiy yangiliklar yaratiladigan tarmoqlarning yangi loyihalariga jalb qilish zarur. Xorijiy investitsiyalar jalb etishning amaldagi belgilangan sharoitlarni ayrim mamlakatlar va muayyan investorlar uchun xalqaro kelishuvlar bilan muvofiqlashtirish zarur. Bunda echiladigan masalalarga bog'liq ravishda qo'shimcha imtiyozlar yaratish va rag'batlantirishni yo'lga qo'yish talab etiladi.

Xorijiy investorlarni qabul qiluvchi mamlakat o'z eksportini importidan ustunligiga erishishi lozim. Bu bilan ularning kredit tarzida jalb etilish va o'z imkoniyatidan ortiq darajada iste'mol etilishi oldini olish maqsadi ko'zlanadi. Ommaviy huquqiy va xususiy huquqiy me'yorlardan foydalanishga asoslangan investitsiya faoliyatini tartiblash usullari milliy va xalqaro huquq tizimlari uyg'unlashtirilishi asosida amalga oshirish talab etiladi.

Xalqaro investitsiya munosabatlari, mamlakat ichki munosabatidan farqli ravishda, ayrim mamlakatlar, korporatsiyalar, kompaniyalar, moliya va kredit muassasalari hamda muayyan investorlar manfaatlarini aks ettiradi.

Iqtisodiyot erkinlashib borgan sari investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartiblash ko'proq xususiy tadbirkorlik sohalari va iqtisodning boshqa aralash sektorlari investitsiya faoliyati bilan birga jalb etilishi va bu borada rag'batlantirishiga qaratilishi lozim.

Xorijiy kapitalni jalb qiluvchi mamlakat, ular oqimini rag'batlantirishi qulay sharoitlarni ta'minlash maqsadida soliq imtiyozlarini, soliq kreditlarini va boshqa kafolatlaridan to'liq foydalanish zarurligi ahamiyatlidir.

Investitsiyalarni kuchli rag'batlantirish omili sifatida jadallashtirilgan amortizatsiyaning turli usullaridan foydalanish hisoblanadi. Bir maromda eskirish qiymatini ajratish, yillar yig'indisiga farab ajratish usuli, qiymat qoldig'ini ikki yoqlama tugatish usuli ekspluatatsiya birligi usuli.

Mulohaza qilingan va har tomonlama hisob-kitobdan o'tkazilgan amortizatsiya ajratmalarining jadallashtirilgan usullari investitsiyaga yo'naltirilgan mablag'ni foyda solig'iga tortishdan saqlab qoladi. rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari inson kapitali texnologik va texnikaviy bilimlar sohasi rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar ko'lami kengaytirilishiga qaratilishi lozim.

Investitsiyalar darajasi jamiyat milliy daromadi hajmiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, milliy iqtisodiyotdagi ko'plab mutanosibliklarni uning o'sish sur'atiga bog'liq bo'ladi.

Investitsiyalar mamlakat miqiyosida kamaytirilgan takror ishlab chiqarish ob'ektlarini qurish, stanok, uskuna va shu kabi uzoq muddatli foydalaniladigan asosan, asosiy kapitallarni sotib olish, ishga tushurish bilan bog'liq sarflarni bildiradi.

Investitsiyalar –asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash va ko'paytirishga, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga qilingan sarflarini pul shaklidagi ko'rinishidir. U pul mablag'lari, bank kreditlari, aksiya va boshqa qimmatli qog'ozlar ko'rinishida amalga oshiriladi. Investitsiyalar investitsiyalarni ro'yobga

chiqarish bo'yicha amaliy harakatlar investitsion faoliyat investitsiyalarni amalga oshiruvchi shaxs investor deyiladi. Investitsiya faoliyati quyidagi manbalar hisobiga amalga oshirilishi mumkin. Bular :

- ✓ Investorning o'z moliyaviy resurslari (foyda, amortizatsiya ajratmalari, to'plangan pul jamg'armalari va h.k);
- ✓ Qarz olingan moliyaviy mablag'lar (obligatsiya zayomlari, bank kreditlari);
- ✓ Jalb vilingan moliyaviy mablag'lar (aksiyalarni sotishdan olingan mablag'lar jismoniy va yuridik shaxslarni pay va boshqa to'lovlar);
- ✓ Byudjetdan investitsiyalarni moliyalashtirish;
- ✓ Chet elliklar mablag'lari;

Hozirgi davrda "...iqtisodiyotga xorij sarmoyasini, avvalo, bevosita yo'naltirilgan sarmoyalarni keng jalb etish uchun qulay huquqiy shart-sharoitini kafolat va iqtisodiy omillarni yanada kengaytiradigan choralar"¹² alohida ahamiyatga ega. Investitsiyalar har qanday iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi va uning taraqqiyotini ta'minlovchi kuch ekan, barcha boshqa imkoniyatlarimizni ishga solib iqtisodiyot rivoji uchun yo'naltirilgan investitsiyalar hajmini oshirishimiz lozim.

Xususan, Nobel mukofotining iqtisodiyot bo'yicha laureati bo'lgan U.F.SHarpning eng ommabop hisoblangan "investitsiya" darsligida – "investitsiyalar kelgusida (extimoli nomuayyan) qiymatli olish maqsadida hozirgi vaqtda muayyan qiymatlikdan voz kechishdir"¹³-deb ta'riflaydi. "Investitsiyalash" atamasining ma'nosi quyidagicha sharhlaydi: "kelajakda foyda olish uchun bugun puldan ajralishdir va hisoblanadiki, yo real yoki moliyaviy aktivlarga investitsiyalash mumkin".

Samara keltiradigan mulkiy va intellektual boyliklar, ya'ni investitsiyalar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin:

---

¹² Миллий истиклол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: "Янги аср авлоди", 2001. 63 бет.

¹³ У.Шарп, Г.Александр, Дж.Бейли. Инвестиция, Пер. С. Анг.-М.: "Инфра". 2000. 9796.

- ✓ Pul mablagʻlari, banklardagi maqsadli jamgʻarmalar, paylar, aksiyalar va boshqa qimmatli qogʻozlar;
- ✓ Harakatdagi yoki harakatda boʻlmagan mulklar (bino, inshootlar, asbob-uskunalar);
- ✓ Mualliflik huquqi, ixtirolardan foydalanish huquqlaridan (nou-xau) tashkil topgan mulkdorlik huquqlari, boshqa intellektual boyliklar;
- ✓ Yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish huquqlari hamda mulkchilik huquqlari;
- ✓ Boshqa boyliklar¹⁴

Investitsiya tushunchasiga taʼrif berilayotganda, bu atamaning barcha jihatlarini umumlashtirib quyidagicha taʼrif berish mumkin. “investitsiya” –bu foyda (daromad olish) yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida, davlat, huquqiy va jismoniy shaxslar (investorlar) tomonidan cheklangan imkoniyatlardan samarali foydalanib, cheklanmagan ehtiyojlarini qondirish uchun iqtisodiyotning turli sohalariga maʼlum muddatga sarflangan barcha turdagi boyliklar.

Shunday qilib, “investitsiya” tushunchasining mohiyati yoritilganda uni jamgʻarish (boyliklar, resurslar) quyish (solish, joylashtirish, sarflash), kapitallashuv (kapitalizatsiya, mahsulot yaratilish) va iqtisodiy yoki ijtimoiy samara olishdek dinamik harakatda boʻlishligini taʼkidlash lozim. Ularning bunday dinamik harakati investitsiya faoliyati orqali amalga oshiriladi.

Har bir mamlakatdagi investitsiya muhiti birinchi navbatda uning siyosiy barqarorligidadir. Huddi ana shu omil chet el investorlarining boshqa mamlakatlarga uzoq muddatli shartnomalar asosida resurslar kiritish imkonini beradi.

Investitsiya muhitiga taʼsir etuvchi omillardan yana biri huquqiy meʼyoriy hujjatlarning mavjudligidadir. Bu esa investorning investitsiya faoliyatini amalga oshirish uchun kafolat vazifasini bajaradi.

Investitsiya siyosatining asosiy tamoyillari boʻlib quyidagilar hisoblanadi :

---

¹⁴ Ғозилбеков Д.Ғ. Қоралиев Т.М. “Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тартибга солиш”-Т.: Матбаатчи. 1993. 6 б.

- ✓ Ishlab chiqarishning texnik jihatdan qurollantirish va modernizatsiyalash,
- ✓ Yangi ish o‘rinlari yaratishdir va shu asosda iqtisodiy o‘sinh barqarorligini ta’minlash,
- ✓ Vazirliklar, konsernlar, korporatsiyalar va iqtisodiyotning boshqa bo‘limlari ishtirokida va adres dasturlarida qat’iy rioya qilgan holda moliyalashtirishning barcha manbalari hisobidan markazlashgan va markazlashmagan kapital quyilmalari hajmini aniqlash,
- ✓ Iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash maqsadida eksportga yo‘naltirilgan va importning o‘rnini bosuvchi loyihalar nuqtai nazaridan ustuvor investitsiyalar takliflari ro‘yhatini ishlab chiqish va chuqur ekspertizadan o‘tkazishni ta’minlash,
- ✓ Iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirishda investitsiyalarning amalga oshirish tenderlar asosida o‘tkazilishi lozim.

Investitsiya siyosatining ustuvorligi, eng avvalo investitsiyalar iqtisodiyotni tarkibiy jihatlaridan qayta qurish va texnik yuksaltirishga, shuningdek, korxonalarning asosiy fondlarini modernizatsiya qilish (yangilash, zamonaviylashtirish) va qayta qurollantirishga yo‘naltirilishi zarur.

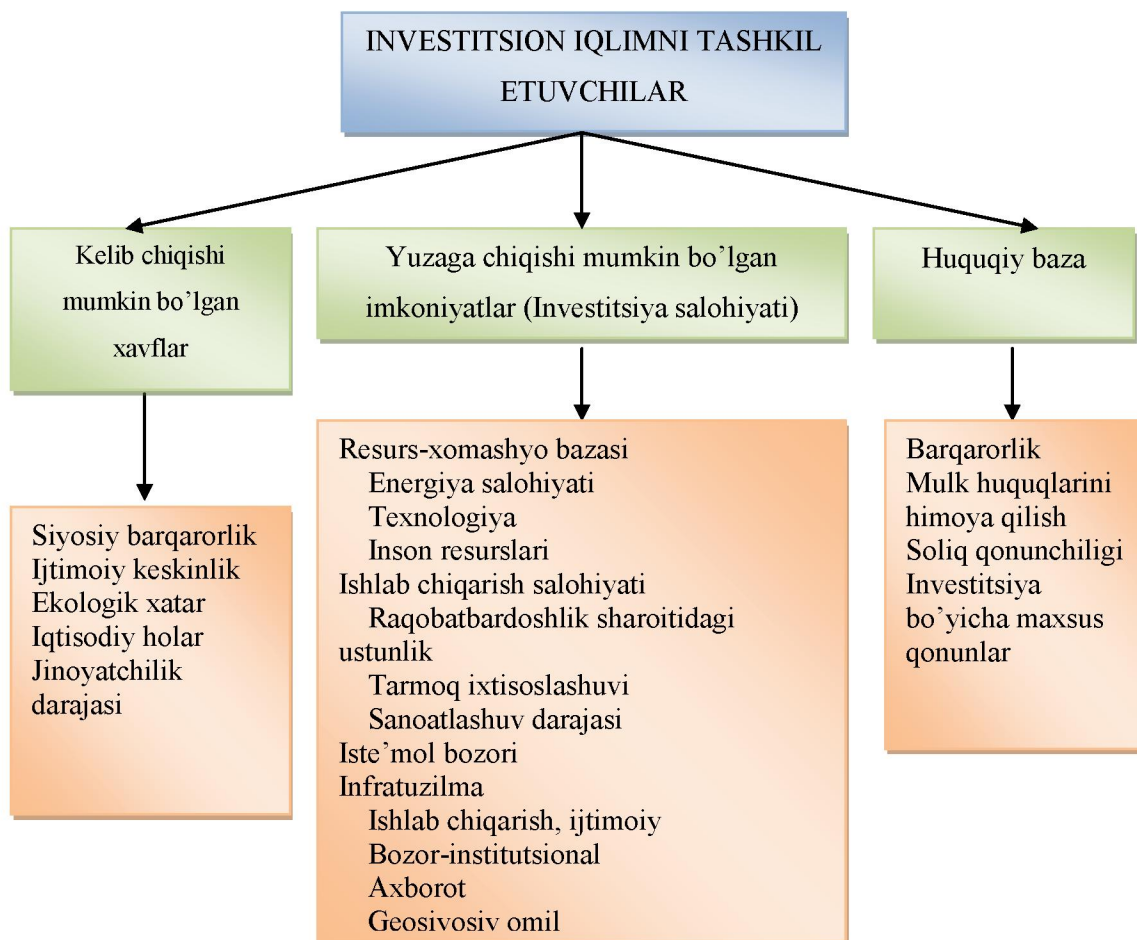
Muayyan mamlakatning investitsion jozibadorligi ko‘plab kompleks ko‘rsatkichlar yordamida aniqlanadi. Odatda ularni ikki o‘lchovli matritsa, ya’ni “xatar (tavakkalchilik) – imkoniyat (daromadlilik)” ko‘rinishida tasvirlaydilar va investitsion iqlim deb ataydilar. **Investitsion iqlim** – muayyan mamlakat yoki mintaqaning turli tarmoqlariga uzoq yoki o‘rta muddatli kapital qo‘yilmalarni joylashtirish uchun shart-sharoitlardir. Investitsion iqlim – keng qamrovli tushuncha bo‘lib, u siyosiy holat, iqtisodiy rivojlanish darajasi, huquq, mafkura, madaniyat va boshqa jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Investitsion iqlim qanchalik yomon bo‘lsa, investor o‘zining tadbirkorlik xatarini shunchalik yuqori baholaydi, investitsiya qo‘yish ehtimoli ham shunchalik past bo‘ladi.

1.1.1-chizmada mamlakatlar va mintaqalar investitsion iqlimining asosiy unsurlaridan iborat tasnif keltirilgan. Ko‘rinib turibdiki, investitsion iqlim

ob'yektiv imkoniyatlarni (investitsiya salohiyati), investor faoliyati uchun shart-sharoitlarni (investitsion xatar) va yuqoridagi ikki omilni umumlashtiruvchi huquqiy bazani o'z ichiga oladi.

1.2.1-chizma. Mamlakat investitsion iqlimi omillarining tasnifi¹⁵.

Investitsiya siyosati har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki shu siyosat orqali mamlakat ishlab chiqarish quvvatini yuqori darajada o'sishi, ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi va sifatining ortishi, moddiy va ma'naviy ehtiyoj qondirilishi, butun davlat infratuzilmasining rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Ko'pgina reyting baholashlar (masalan, "Ekspert" jurnali) va boshqa tadqiqotchilar¹⁶ investitsion iqlimning ikki qo'shiluvchisini, ya'ni investitsiya salohiyati va investitsion xatarni ajratib ko'rsatadilar.

¹⁵ Бродский М.Н., Костенко С.И. Инвестиции как источник конкурентоспособности // Ученые записки Института права С.-Петербургского государственного университета экономики и финансов / Под ред. А.А.Ливревского. 2001. Вып. 6. С. 95

Mamlakat investitsiya salohiyatini aniqlashda shuni hisobga olish zarurki, u investitsiyalash ob'ektlari va sohalarining mavjudligi va xilma-xilligi va ularning "iqtisodiy sog'lom" ekaniga bog'liq bo'lgan ob'ektiv shart-sharoitlar yig'indisidan shakllanadi. *Mamlakatning investitsiya salohiyati* – asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, mamlakat hududining ishlab chiqarish omillari (tabiiy resurslar, ishchi kuchi, asosiy fondlar, infratuzilma va h.k.) bilan ta'minlanganligi, aholining iste'mol ehtiyoji va boshqa jihatlarni hisobga oluvchi tavsifidir.

1.1.1-jadval

Xorijiy investitsiyalarni jalb etishda raqobat ustunligiga erishishga ta'sir etuvchi omillar¹⁷

Omillar	Omillar tavsifi
Siyosiy omillar	Davlat tuzumining barqarorligi; takomillashgan huquqiy baza va investorlar huquqlari samarali muhofazasining ta'minlanishi; iqtisodiyotga uzoq muddatli sarmoyalar jalb etish uchun shart-sharoit yaratishga yo'naltirilgan iqtisodiy siyosat yuritishga qodir bo'lgan ma'muriy-boshqaruv tizimi; moliya-investitsiya bozorini izchil va samarali muvofiqlashtirishni amalga oshira oladigan, investorlar uchun axborot ochiqqligini hamda o'tkazilayotgan siyosat oshkoraligini ta'minlay oladigan davlat organlarining mavjudligi.
Makroiqtisodiy omillar	Iqtisodiyotning umumiy holati, uning o'sish sur'atlari va yaqin yillardagi o'zgarishlar bo'yicha prognozlar; milliy iqtisodiyot boshidan kechirayotgan iqtisodiy sikl fazasi; inflyasiya darajasi, ishsizlik, aholi jon boshiga nisbatan o'rtacha daromadlar, milliy valyutaning barqarorligi, davlat byudjeti va to'lov balansining holati, moliyalashtirish stavkasi, turli daromadlardan soliq olish darajasi, iqtisodiyot tarmoqlarining tarkibiy nisbati. Fond bozori rivojlanish dinamikasi va darajasi ham mazkur omillar guruhiga kiradi: qimmatli qog'ozlar bozori kapitalizatsiyasi va uning alohida segmentlarining YAIMga nisbati, to'g'ridan-to'g'ri va portfel xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalardagi salmog'i va bu ikki turdagi investitsiyalarning o'zaro nisbati, moliya setorining rivojlanish sur'atlari va darajasi (jumladan, tijorat banklari, brokerlik kompaniyalari, investitsion banklar va birjalar) (barcha

¹⁶ Кокушкина И.В. Иностранные инвестиции и совместные предприятия в экономике России: Тенденции и проблемы. СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. С. 26.

¹⁷ Бродский М.Н., Костенко С.И. Инвестиции как источник конкурентоспособности // Ученые записки Института права С.-Петербургского государственного университета экономики и финансов / Под ред. А.А.Ливревского. 2001. Вып. 6. С. 87-88.

	ko'rsatkichlar dinamikada beriladi).
Mikroiqtisodiy omillar	Moliyaviy holatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar; menejmentning rivojlanish darajasi; ishlab chiqarish va marketing siyosati; qimmatli qog'ozlari milliy bozorga muomalaga chiqarilgan yirik korxonalarining rivojlanish istiqbollari; korxonalar aktivlari va kapitalining daromadliligi; aksiyalar bahosining bitta aksiya daromadiga nisbati va h.k.
Infratuzilma omillari	Qimmatli qog'ozlar bozori infratuzilmasi rivojlanish yo'nalishlari va darajasi haqida ma'lumotlar, ya'ni uning unsurlari (qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari) va qimmatli qog'ozlar operatsiyalarini o'tkazish jarayonida ushbu bozorda qabul qilingan ular o'rtasidagi munosabatlar tizimi milliy qimmatli qog'ozlar bozori jozibadorligiga ta'sir qiladi.

Ma'lumki, xalqaro amaliyotda mamlakat investitsion iqlimining umumiy ko'rsatkichlari, muayyan vaqt davomidagi uning holatidan kelib chiqqan holda, ballar orqali baholanadi (1.1.1-jadval).

1.1.2-jadval.

Xorijiy investitsiyalarni qabul qiladigan mamlakat investitsion iqlimining umumiy tahlili (umumlashma G'arb uslublari asosida)¹⁸ % hisobida

Baholanayotgan omillar	Omillar bahosi, ballda
1. Siyosiy barqarorlikni baholash	2-18
uzoq istiqbol uchun juda barqaror	18
uzoq istiqbol uchun barqaror	12
kuchli siyosiy ixtiloflar	8
davomiy tartibsizliklar	4
hukumat almashuvi ehtimolining yuqoriligi	2
2. Iqtisodiy barqarorlikni baholash	0-16
barqaror va jadal o'sish	16
barqaror va mo'tadil o'sish	14
iqtisodiy o'sishning past sur'atlari va inflyasiya	10
iqtisodiy stagnatsiya va inflyasiyaning yuqori darajasi	6
iqtisodiy halokat	0
3. Valyuta barqarorligini baholash	2-14
erkin konvertirlanadigan barqaror valyuta	14
erkin konvertirlanadigan va nisbatan barqaror valyuta	12
zaiflashayotgan valyuta	8

¹⁸ Иностранные инвестиции: мировой опыт. Информационно-учебное пособие. Ч.2 /Под общ. ред. Б.Г. Дякина. М.: РОСБИ, 1997. С. 125-126

valyuta qadrsizlanishining muqarrarliligi	6
giperinflatsiya va keyinchalik devalvatsiya	2
4. Kapital va foydani jo'natish shartlari	2-12
oldindan ruxsat talab etilmaydigan erkin jo'natish	12
oldindan ruxsat talab etiladigan erkin jo'natish	10
jo'natishni cheklash va uni to'xtatib qolish	8
qattiq valyuta nazorati	6
jo'natishlarning qattiq to'sib qo'yilishi	2
5. Texnologiyalar muhofazasi	2-10
patentlar va tovar belgilarining kuchli himoyasi	10
kuchli himoya, lekin patent qonunchiligining ziddiyatlilik	8
muayyan mamlakatda patent yoki tovar belgisi ro'yxatdan o'tgan holdagina uni himoya qilish	6
zaif himoya	4
himoyaning yo'qligi	2
6. Xorijiy investitsiyalarga munosabat	0-10
bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga yo'naltirilgan sharoitda juda ijobiy	
ijobiy munosabat hamda imtiyozlar	10
xorijiy investitsiyalarni ahamiyatsiz darajada rag'batlantirish	8
xorijiy investitsiyalarning faqat ayrim turlariga ruxsat berish	6
xorijiy investitsiyalarga nisbatan salbiy munosabat	4
	0
7. Xorijiy investitsiyalar uchun imtiyozlar va cheklovlar	4-12
juda ijobiy va erkin munosabat	12
tanlov asosida ijobiy munosabat	10
tanlov asosida cheklov munosabati	6
xorijiy mulkka, kapital va foydani jo'natishga nisbatan jiddiy cheklovlar	4
8. Ijtimoiy-madaniy omillarning o'zaro aloqadorligi	0-8
ochiq ijtimoiy-madaniy muhit	8
mo'tadil ochiq ijtimoiy-madaniy muhit	6
tanlov asosida ochiq ijtimoiy-madaniy muhit	4
kompleks ijtimoiy-madaniy aloqadorlikni yo'lga qo'yishni talab etadigan	
"egotsentrik" madaniyat	2
barcha xorijliklarga nisbatan ochiq salbiy munosabat	0
Har bir mamlakat jami ballarining mumkin bo'lgan yakuni	2-100

Mazkur jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlardan foydalangan holda eng yuqori ballarni to'plagan mamlakat eng qulay investitsiya iqlimiga ega bo'lib hisoblanadi¹⁹.

Mamlakat investitsion iqlimini baholash masalalarini o'tish davri mamlakatlari misolida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Xususan, Xitoyning bu sohada to'plagan tajribasi O'zbekiston uchun katta ahamiyat kasb etadi.

¹⁹ Иностранные инвестиции: мировой опыт. Информационно-учебное пособие. Ч.2 /Под общ. ред. Б.Г.Дьякина. М.: РОСБИ, 1997. С. 125

Xitoy investitsion iqlimi bir qator an'anaviy jozibador tomonlari bo'yicha farq qilib²⁰, unga quyidagilar kiradi:

- boy tabiiy resurslar;
- yuqori ilmiy-texnikaviy salohiyat;
- arzon va anchagina malakali ishchi kuchining mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Hozirgi paytda MDH davlatlari, shu jumladan O'zbekistonga xorijiy investitsiyalar oqimining kirib kelishiga xalaqit berayotgan quyidagi sabablarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- mavjud soliq tizimining nomukammalligi;
- bojxona tizimida muammolarning ko'pligi;
- jinoyatchilik va korrupsiyaning ildiz otganligi. Jumladan, korrupsiya bo'yicha 100ga yaqin mamlakatga oid maxsus obzorda (Transparency International, 2004) ko'pgina MDH davlatlari "haddan ziyod korrupsiyalashgan" mamlakatlar guruhi tarkibiga kiritilgani bejiz emas. Biroq bu holat bo'yicha keyingi yillarda ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda;
- moliyaviy resurslarning yetishmasligi;
- ayrim sohalarda va biznes yo'nalishlarida (masalan, xalqaro moliya-valyuta menejmenti bo'yicha) yuqori malakali xodimlarning yetishmasligi;
- zamonaviy aloqa va telekommunikatsiyaning talab darajasida rivojlanmaganligi;
- nomukammal ijtimoiy infratuzilma;
- konsullik va viza muammolari;
- tadbirkorlik infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi.

---

²⁰ Инвестиционный климат Китая. Экспертный институт и международная консалтинговая фирма «Эрнст энд Янг», 1999. с. 32

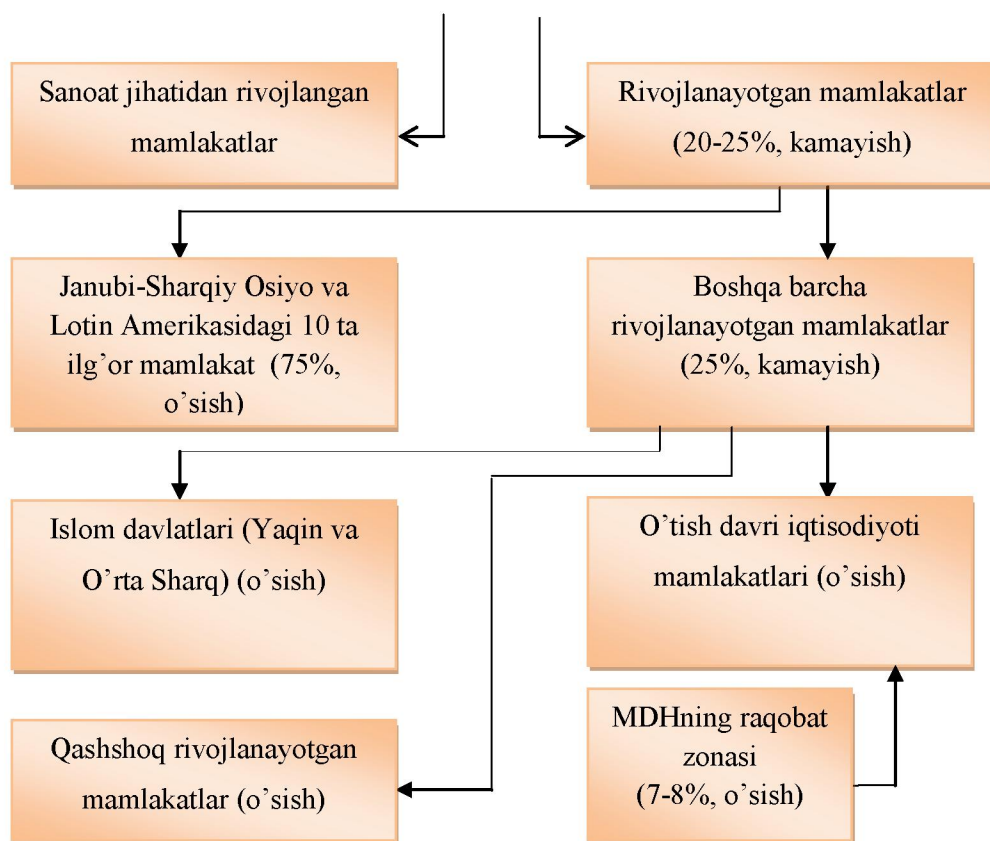
1.1.2-chizmadan ko‘rinib turibdiki, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarning xalqaro oqimi holati Mustaqil Davlatlar Hamkorligi mamlakatlaridagi ahvol qoniqarli emasligidan dalolat beradi. Umuman, hozirgi paytda MDH davlatlarida xorijiy investitsiyalarni, birinchi navbatda to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalarni keng jalb etish uchun investitsion iqlimning nisbatan noqulayligi bilan bog‘liq.

Chizmadan ko‘rinib turibdiki, MDH davlatlari raqobat zonasi taxminan 7-8 foizni tashkil etadi. M.Ishmuhamedovning UNCTAD ma’lumotlari asosida o‘tkazgan tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, ushbu mamlakatlar iqtisodiyotini normal holga keltirish uchun yaqin 5-7 yil ichida 300-350 mlrd.doll. miqdorida investitsiya jalb etilishi zarur. Faqat ishlab chiqarish fondlarining aktiv qismini modernizatsiyalash va almashtirish uchun 18-24 mlrd.doll. talab etiladi²¹.

Jahondagi to‘g‘ridan-
to‘g‘ri investitsiyalar

---

²¹ Деловой партнер, №37 (650) 14 сентябрь 2006. С.4-6

1.1.2-chizma.

To'g'ridan to'g'ri investitsiyalar jahon bozorida MDHning raqobat zonasi²²

²² Материалы российско-европейского центра экономической политики //Обзор российской экономики. 2012. Апрель

1.2. Iqtisodiyotni modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarini o'rni va ahamiyati.

Xitoy Xalq Respublikasi hukumati iqtisodiyotni modernizatsiya qilishni oldida turgan ustuvor vazifalardan biri deb hisoblanadi. Ayni paytda, Xitoy YaIMni aholi jon boshiga to'g'ri keladigan miqdoriga ko'ra (1200 AQSH dollari) ko'pgina o'rtacha rivojlangan davlatlardan ortda qolmoqda. Ayni shu ortda qolishni bartaraf etish, iqtisodiy salohiyat hamda texnika-texnologiya borasida ilg'or mamlakatlar qatoriga qo'shilish va shu kabi maqsadlar modernizatsiyalash dasturlarida nazarda tutilgan.

Bizga ma'lumki, Xitoy o'z vaqtida boshidan "Oltin davr"ni o'tkazgan davlat hisoblanadi. Taniqli iqtisodchi A.Meddisonning fikriga ko'ra, 1820-yillarda Xitoy jahon YaIMning uchdan bir qismini ishlab chiqargan. Shu nuqati nazardan, Xitoy hukumati modernizatsiyalashni tarixan iqtisodiy vazifa deb qarabqolmay, balki uni "Xitoy millatini uyg'onishi"ga xizmat qiluvchi dastak sifatida ta'kidlamogda. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash orqali Sobiq hukumat rahbarlari va xorijiy bosqinchi davlatlar tomonidan 150-200 yilga kechiktirilgan Xitoyni jahondagi qonuniy rivojlanish o'rniga qaytishga erishish mumkin. Modernizatsiyalashni amalga oshirishda uning kuchli tomonlari bilan birga nuqsonlari ham Xitoy tajribasida kuzatilgan.²³ Xitoy xalqiga xos bo'lgan maqsadga intiluvchanlik, qat'iy iroda, milliy ruh o'z mamlakatini rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Lekin davriy yakka hokimlik siyosati iqtisodiyotda ba'zida kuzatiladigan disbalanslik, disproporsiya, iqtisodiy rivojlanish davriyligini me'yoriy holatda bo'lmasligi kabi qator muammolarni keltirib chiqardi. Albatta, Xitoy juda ko'p sonly aholisi bilan birga o'ziga xos xususiyatga ega davlat hisoblanadi. Qisqa muddatlar ichida shiddatli tarzda o'sish sur'atiga ega bo'lib bormoqda. Shu qisqa muddat ichida mazkur o'tgan mamlakat bozor iqtisodiyotining muhim tamoyillari – sanoatlashtirish, ijtimoiy modernizatsiya, iqtisodiy tizimni transformatsiyalash kabi vazifalarni amalda ijrosini ta'minlay oldi va hozirda bu jarayon davom etmoqda.

---

²³ B.D.Sadibekova "O'rganilayotgan mintaq mamlakatlarida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlari", T.,2013, TDSHI, 25b,.

Vaholanki, mazkur vazifalar turli davlatlarda amalga oshirilganligini dunyo tajribasida kuzatganmiz.

Xitoyning o'ziga xosligi Den Syaopinni modernizatsiyalashning Xitoy modelini ishlab chiqarishga undadi. Unga ko'ra modernizatsiyalashni amalga oshirishning tub sharti sotsialistik yo'l, proletariat diktaturasi, kommunistik boshqqaruvi, marksizm-leninizm hamda Mao Szedun g'oyalaridan voz kechish lozimligi ta'kidlandi. Kuchli va boy Xitoyni yaratishning shartlaridan biri iqtisodiyotni modernizatsiyalashdir. Lekin yopiq iqtisodiy siyosat bilan iqtisodiyotni to'la modernizatsiyalash imkoni juda pastdir. Aynan shu holatni Den Syaopin juda yaxshi tushunadi. 1980-yil 16-yanvarda qilgan ma'ruzasida mazkur yilda modernizatsiyalashni jadallashtirish borasida qator takliflarni o'rta tashladi. Bundan tashqari XX asrning oxirigacha YaIMning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ulushini 1000 AQSH dollariga yetkazish masalasini ham majlis qatnashchilariga bildirib o'tdi.

1984-1988 yillar. Mazkur davrda Modernizatsiya konsepsiyasiga yanada muhim to'ldirish va aniqliklar kiritilishi quyidagilarda namoyon bo'ldi. 29-may 1984-yili Braziliya prezidentini qabul qila turib modernizatsiyalashni amalga oshirishning uchinchi qadamini tashlash lozimligini ta'kidladi. 2000-yilda YaIM hajmini bir trillion AQSH dollariga yetkazgandan so'ng oz fursatlarda dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan biri bo'lishi kerakligi yana bir bor e'tirof etildi. 1987-yil aprelida Den Syaopin mamlakat YaIM hajmini XXI asrning birinchi yarmida yana to'rt barobarga ya'ni olti trillion AQSH dollarga oshirish va uni aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ulushini 4000 AQSH dollariga teng bo'lish masalasini ko'ndalang qo'ydi.

1992-1996 yillar. 1992-yilda Den Syaopinning janubiy hududlar ya'ni Uchan, Shenjen, Chjuxay, Shanhar shaharlariga borishi va ularda iqtisodiy o'sishni yanada kuchaytirish kerakligi borasidagi chiqishlari Xitoy uchun noqulay bo'lib turgan siyosiy va iqtisodiy vaziyatni bir muncha izga solishga katta hissa qo'shdi. Jahon tajribasida uning o'sish sur'atlarini yanada kuchaytirish borasidagi chaqirig'i qo'llab-quvvatlandi.

1997-2002 yillar. Mazkur yillarda Xitoyda modernizatsiya muammosiga yondashuvi muhim novatsiyalar qilish XKP va XXXR boshqaruvining uchinchi avlodlaridan biri Szan Szemin bilan bog'liq. Modernizatsiyalash muammolarini yechishda asosiy e'tiborni ilm-fanga qaratish lozimligi o'rta tashlandi.

Xitoyda modernizatsiyalash maqsadlari ijrosini ta'minlash vositasi sifatida xo'jalik tizimini isloh qilish bo'ldi. Xitoy bosqichma-bosqich, uzluksiz tarzda ma'muriy buyruqbozlikdan bozor iqtisodiga o'tishga erishdi. Hukumat kuchli nazorat qilish va mamlakat xususiyatlarini hisobga olgan holda, kuchli iqtisodiy islohotlar olib borib ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga va mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga erishdi. Xitoy muvaffaqiyatining sababi sifatida uning iqtisodiyotini tashqi dunyoga ochilishi va mamlakatning jahon xo'jaligi bilan aloqalarini chuqurlashishi bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Mazkur davlat xorijiy to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarni qabul qiladigan yetakchi davlatlardan biriga aylandi. Quyidagi 12.1- jadvalga e'tibor qaratamiz.

1.2.1-jadval

Xitoyga jalb qilingan to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar va uni jahon ulushidagi ko'rinishi²⁴

Yillar	To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya 100 mln.dollar	Jahondagi ulushi (%)	Investitsiya jalb qiluvchi mamlakatlar orasida
1990	34,9	1,80	13
1991	43,7	2,97	12
1992	110,1	6,92	5
1993	275,2	13,30	2

²⁴ B.D.Sadibekova "O'rganilayotgan mintaq mamlakatlarida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlari", T.,2013, TDSHI, 73b,.

1994	337,7	14,54	2
1995	375,2	12,11	2
1996	417,3	11,95	2
1997	452,6	10,24	2
1998	454,6	7,34	3
1999	403,2	4,66	3
2000	407,7	4,10	6
2001	468,8	6,38	6
2002	527,1	8,10	3
2003	535,1	8,19	3
2006	609,8	9,2	2
2007	710,0	10,02	2
2010	1011,0	12,7	2
2011	1160	14,1	2
2012	1117	15,8	2
2013	1176	15,5	1
2014	1196	16,7	1

Manba: B.D.Sadibekova “O’rganilayotgan mintqa mamlakatlarida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlari”, asoslangan holda muallif tomonidan tuzilgan

Demak, 1.2.1-jadvaldan ko’rinib turibdiki, Xitoyga xorijiy investitsiyalar oqimi juda tez suratlarda kirib kela boshlagan. 1990-yilda to’g’ridan to’g’ri investitsiyalarni qabul qilish bo’yicha dunyoda 13-o’rinda turishiga qaramasdan 1993-yildayoq bu ko’rsatkich bo’yicha dunyoning ikkinchi davlatiga aylanishga ulgurgan. 1998-yilda Janubi- Sharqiy Osiyo mamlakatlarida kuzatilgan moliyaviy inqiroz holati Xitoy uchun ham salbiy oqibatlarga olib keldi. Mazkur yillarda xorij investitsiyasini mamlakatga kirib kelishi sekinlashdi. Lekin, bu inqirozdan tez fursatlarda chiqib ketildi va 2002-yildayoq Xitoy to’g’ridan to’g’ri investitsiyalarni qabul qiluvchi

birinchi davlatga aylandi. Mana shu to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarning eng katta ulushi sanoatga to'g'ri keldi (73% dan ortiqrog'i).

XX-asming 90-yillarida Xitoyga o'z kapitalini qo'ygan xorij investorlari tarkibiy tuzilishida yangi tendensiyalar kuzatila boshladi. Investorlar orasida Xalqaro korporatsiyalar, Transmilliy kompaniyalar soni ortib bordi. Statistika qaraydigan bo'lsa, jahoning eng yirik 500 ta nomoliyaviy kompaniyalarining 400 tasining investitsiyalash loyihalari Xitoyda amalga oshirila boshladi.

Trans Milliy Korporatsiyalar o'zlarining 400 dan ortiq turli ixtisoslikda markazlarini ochdi. Xitoyda TMK lar investitsiyalarining oshishi va bu bilan kapital talab qiluvchi va texnika talab qiluvchi loyihalarning texnik tarkibi o'sishi oqibatida mazkur davlatning xalqaro mehnat taqsimotida tutgan o'mini anchayin yaxshilashga xizmat qildi. Xorijiy investitsiyalarning ayniqsa, Yansza va Chjusyan deltalariga yo'naltirilishi mazkur hududlarda informatsion texnikalar ishlab chiqarish korxonalari vujudga kelishiga asos bo'ldi. Ayni paytda Xitoy informatsion texnikalar ishlab chiqarishda jahonda AQSh dan keyin ikkinchi o'rinda turibdi.

Demak, iqtisodiyotni modernizatsiyalash. chuqur islohotlar olib borish, mamlakatni tashqi dunyoga ochilishi xorijiy investitsiyalarni Xitoyga kirib kelishiga asosiy sabablardan bo'lib xizmat qildi. Xorijiy investitsiyalar esa, iqtisod tarmoqlarida modernizatsiyalash jarayonini avj olishiga asosiy dastak bo'lib xizmat qilmoqda. Hozirgi kunga kelib, asosiy sanoat tarmoqlari joylashgan Xitoyning katta-katta shaharlari rivojlanish bo'yicha dunyoning eng rivojlangan davlatlari bilan raqobatlasha oladi.

Ko'rinib turibdiki, modernizatsiyalash darajasi Xitoyda o'rtacha daromadli mamlakatlar darajasidan ancha yuqori. Shunday bo'lsa-da, bu jarayon davom etmoqda va yangi asrda u rivojlangan davlatlar darajasiga chiqilishi kutilmoqda.

2002-yil noyabrda XKP XII syezdida mamlakatda modernizatsiyalash jarayoni yangi asrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmasligi jadal

rivojlantirilishi yana bir bor ta'kidlandi. Mazkur syezd Xitoyda YalM hajmini 2020-yilda 2000-yilga nisbatan to'rt barobarga oshirilishi va mamlakatda "mo'tadil farovon jamiyat" qurish masalalarini ham muhokama qildi. Shuningdek, YalMning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ulushini 3000 AQSh dollariga yetkazish ta'kidlandi. Ushbu syezddan so'ng, "farovonlik darajasini"ni belgilovchi parametrlar bo' - yicha 2020-yil uchun dastlabki bashoratlash amalga oshirildi. Xususan, shahar va qishloqlarda kutilayotgan daromad darajasini mos ravishda shaharlarda kishi boshiga 18 ming yuan, qishloqlarda esa 8 ming yuanga (2000-yil narxlarida) chiqarish mazkur bashoratning bir qismi bo'ldi. Shuningdek, Engel koeffitsientini (Fuqorolar xarajatlari- ning oziq-ovqatga ketadigan ulushi) hozirgi 46 %dan 35 % ga pasay- tirish, hozirda jami o'rta maktablar bitiruvchilarini atigi 11% oliy o'quv yurtlariga kirishmoqda, ular ulushini 25 %ga ko'tarish, aholini shaxsiy kompyuterlar bilan ta'minlashni hozirgi 9,7 %dan 20%ga yetkazish, urbanizatsiya darajasini hozirgi 36,2 %dan 56 %ga kengay- tirish kabi bishoratlari ham olimlar tomonidan bashoratlanmoqda. "Mo'tadil farovon jamiyat qurish" metodologiyasi Xitoy Fanlar Aka- demiyasi tomonidan "Xitoyni barqaror rivojlantirish strategiyasi - 2004 hisoboti"da taklif qilindi. Mazkur hisobot 2004-yil martda om- maviy axborot vositalarida nashr qilindi. Xitoy olimlari fikricha, agar "mo'tadil farovon jamiyat" qurish jarayoni turli sohalarda, xususan, iqtisodiyotda, ijtimoiy sohada, madaniyatda va siyosatda o'zgarishni aks ettirsa, bu jaravon natijalarini baholashda rivojlanishning haq- qoniyligi, sifati hamda dinamikligini ifodalovchi kompleks ko'rsat- kichlar tizimidan foydalanish zarurligini ta'kidlashdi. Shu maqsadda ular guruhlariga bo'lingan 40 ta ko'rsatkichlar tizimini taklif qilishdi. Rivojlanishning dinamikligi sanoatlashtirish, informatizatsiyalash, marketizatsiyalash, jamiyatni urbanizatsiyalash, shuningdek, fan va texnikaning innovatsion salohiyati kabi muhim jarayonlar ko'rsatkich- larini ifodalovchi ornil sanaladi.

Quyida xulosa qilib, Xitoy regionlarida 2010-yildagi modernizatsiya darajasi ko'rsatkichlarmi keltiramiz.

1.2.2-jadval

Xitoyning turli regionlarida modernizatsiya darajasi, 2013-yil²⁵

Regionlar, davlatlar	Birinchi modernizatsiya (amalg oshish % da)	Ikkinchi modernizatsiya (indeks)	Kompleks modernizatsiya (daraja ko'rsatkichlari)
Gonkong	100	98	97
Tayvan	100	98	96
Aomen	100	96	85
Pekin	94	86	87
Shanxay	97	96	83
Tyanszin	93	84	76
Lyaonin	89	61	60
Sneseyan	86	66	57
Seyansu	86	66	56
Guandun	83	65	59
Xeylunszyan	83	55	44
Shensi	81	58	48
Szilin	81	42	38
Xubey	81	61	54
Fuseyan	80	60	54
Shandun	79	42	43
Shansi	79	42	42
Chunsin	79	50	49
Xitoyda jami	78	71	62
Jahonda o'rtacha	90	49	54
Yuqori daromadli davlatlar	100	100	100
O'rta daromadli davlatlar	93	48	45
Past daromadli davlatlar	59	29	27

Har bir yo'nalish bo'yicha bittadan yettitagacha aniq baholashning

²⁵ Xitoyni modernizatsiyalash hisoboti - 2013.

mezonlari tanlandi. Xususan, informatizatsiyalash darajasini to'rtta mezon bilan baholash mumkin. Bular: aloqa xizmatining o'rtacha jon boshiga to'g'ri keladigan hajmi; har yuz kishiga to'g'ri keladigan kompyuterlar soni; internetga kirish (har ming kishiga); har yuz kishiga telefonlar soni. Marketizatsiya darajasi esa, YalM da xorijiy investitsiyalar hajmi; tashqi savdo ulushi, asosiy fondlarda va yalpi umumiy investitsiyalarda nodavlat sektorining ulushi kabi mezonlar bilan baholanadi.

Rivojlanishning sifat omili tannarx rentabelligi, aylanma mablag'lamining tez aylanishi, jamiyatda kuzatilayotgan jarayonlar (ishsizlik, Engel koeffitsienti, o'rtacha umr ko'rish), shuningdek, iqtisodiyotning intensivligi va ekologikligi kabi qator ko'rsatkichlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Rivojlanishning haqqoniyligi omilini baholashda shahar va qishloq aholisining daromadlari o'rtasidagi tafovut hamda mamlakatda ayol va erkaklar teng ravishda ta'lim olishi va ishlashi ko'rsatkichlarini aks ettiradi. 2020-yilda Xitoy 12 ta asosiy yo'nalishda yuqori o'sish sur'atiga erishishni mo'ljallamoqda²⁶. Mazkur yo'nalishlar quyidagilar:

1. Kompleks salohiyat bo'yicha uchta davlatdan biri bo'lishi;
2. Urbanizatsiya darajasini 55-56%ga chiqarish, aholini kichik, o'rta va katta shaharlarda taqsimlanishini ratsional tizimini takomillashtirish;
3. Dengizoldi hududlarda aholi o'sishini 2010-yilda "0" ga tenglashtirishga, 2015-yilda resurslar xarajatini "0" ga keltirishga va 2020-yilda ekologik yomonlashuvini "0" ga olib kelistoga erishish;
4. Informatizatsiyalash va raqobatbardoshlikda yetakchi 15 ta davlatlar qatoriga kirish;
5. Iqtisodiy o'sishga fan-texnika omili hissasini 65 %ga yetkazish;
6. Mamlakatni barqaror rivojlantirishda don, energiya va resurslar

---

²⁶ B.D.Sadibekova "O'rganilayotgan mintaqa mamlakatlarida modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlari", T.,2013, TDSHI, 73b,.

bilan to'liq ta'minlashga erishish;

7. Milliy xavfsizlikning bazaviy parametrlari oziq-ovqat, ekologik transport va sanitarlar bilan ta'minlash va shu kabilar.

Qo'yilgan maqsadlar ijrosi uch bosqichda amalga oshiriladi. Bular 2010, 2015, 2020-yillar. Misol keltiradigan bo'lsak, Xitoy olimlarining ta'kidlashlaricha, ITTKI ga ajratiladigan xarajat YalM ning mos ravishda 2010-yilda 2 % ga, 2015- yilda 2,5 % ga va 2020-yilda % ga yetkazish mo'ljallanmoqda.

1.3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarini jalb qilish mexanizmi va XXRning bu sohadagi qonunchilik bazasi.

Investitsiya oqimining iqtisodiyotga ta'siri turli-tuman bo'ladi, biroq uning turiga qarab bir-biridan tubdan farq qiladi. Ichki investitsiyaarning imkoniyatlari chegaralangan holatlarda bo'sh turganligi bo'yicha moliyaviy resurslarning nisbatan ortikchaligi kuzatilganda kapitalni chetga olib chiqish talab va taklif qonuni harakati natijasidagi mamlakatda o'rtacha foyda me'yorining pasayishini oldini oladi, demak ana shu milliy xo'jalik doirasida tadbirkorlarning investitsion faolligini ushlab turishga va mamlakatdagi ish joylarini saqlab qolishga yordam beradi.

Bundan tashqari boshqa mamlakat hududida olingan yuqori daromad hisobiga milliy iqtisodiyotni qayta investitsiyalash mamlakat oldida xo'jalik taraqqiyoti sur'atini oshirish istiqbollari ochadi.

Kapital olib chiqishdagi kutilishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlar eksportyorning fabul qilib oluvchi mamlakat oldida uning bozorlarida xukmron mavqeiga ega bo'lgan bilvosita ta'sir bilan kompensatsiyalanadi.

Investitsiya import qiluvchi mamlakatlar o'z investorlari va kreditorlariga iqtisodiy jihatdan tobe bo'lib qolishadi.

Mamlakatda kapital qo'yish ustun istiqbolli sohalar mavjud bo'lsa-yu, ichki moliyaviy resurslar etishmasa, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish milliy foyda

me'yorining jahondagi o'rtacha miqdoridan yuqori bo'lishiga imkoniyat beradi. Qo'shimcha kapital quyilmalari natijasida importyor – yalpi ishlab chiqarish hajmi kamayadi.

Bu esa yangi ish joylarining ochilishini, xom ashyoga talabning oshishi va xorijdan investitsiya olgan ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlar eksportining kamayishiga olib keladi.

Chet el kapitalini jalb qilishning salbiy jihatlariga eng avvalo, bu kapitalning investorlar uchun eng foydali sohalarga tashlanishini ko'rsatib o'tishi mumkin, bu xo'jalik tuzilmasidagi nomutanosiblikni kuchaytirishi mumkin.

Daromadning importyor mamlakat iqtisodiy makonidan chiqib ketishini ham nazardan qoldirmaslik kerak. Importyor –mamlakatlar baynalminal iqtisodiy tashkilotlarning davlatlararo yordam dasturlari va moliyaviy ko'maklashish loyihalari bilan bir qator milliy xo'jalik komplekslarning rivojlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatuvchi to'g'ri xorijiy investitsiyalar asosiy manbai bo'lgan yirik transmilliy korporatsiyalarning o'sib borishi va faolliligiga duch kelishmoqda.

Shuning uchun ham TMK faoliyatini o'rganish jahonning turli mamlakatlari iqtisodiyotida investitsiyalarning roli va ahamiyatini ifoda etuvchi illyustratsiya sifatida katta qiziqish uyg'otadi.

To'g'ri kapital qo'yilmalarini amalga oshirish har qanday iqtisodiyotning yuragiga – ishlab chiqarish bosqichiga ta'sir qiladi. U investorga tadbirkorlik foydasini olish bilan birga kapital qo'yilgan ob'ekt ustidan boshqaruv nazoratini ta'minlash imkonini beradi.

Ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra, XXRda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning yillik umumiy hajmi 2014 yilda 119,56²⁷ mlrd.dollardan oshib ketdi. (2013 yilda 117,58 mld.dollar) to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning asosiy ... yirik korporatsiyalarning shahobchalari va sho'ba korxonalari, shuningdek, 10

---

²⁷ China outlook 2015, p27

foizdan 50 foizgacha xorijiy kapital ulushiga ega bo'lgan aksiyadorlik kapitallari, boshqa qo'shma korxonalari nizom kapitaliga qo'yilgan mablag'lari hisoblanadi.

Hozirgi paytda investitsiyalashning o'ziga xos belgilari quyidagilar sanaladi:

- Foydani qayta investitsiyalash rolining kuchayishi (ayniqsa, yirik korporatsiyalar ichida);
- Investitsiya aksiyalarini davlat tomonidan tartibga solishning erkinlashtirilishi.

Portfel investitsiyalar to'g'ri investitsiyalardan maqsadlariga ko'ra farq qiladi, ya'ni ular kapital qo'yilgan ob'ektni nazorat qilish huquqini bermaydi, faqatgina "portfel"dagi sotib olingan ulushga mos ravishda daromad olish huquqini beradi, foyda bu ulush xalqaro amaliyotda 10 foizdan oshmaydi.

Aniq bir kompaniyaning investitsiya "portfel" an'anaviy aksiyalardan tashqari, obligatsiyalar, depozit sertifikatlaridan tashqari, yana garov guvohnomalari, sug'urta polislari, vauger kabilardan iborat bo'lishi mumkin.

Portfel investitsiyalarining harakati ko'proq davlat yoki xususiy kompaniyalar tomonidan u yoki bu ko'rinishdagi qimmatbaho qog'ozlar bo'yicha to'lanadigan foiz stavkalaridagi farq miqdoriga bog'liq.

Jahon statistikasida portfel investitsiyalarga yuqori darajada tavakkalchilikning boshqa shakllari bilan bog'liq loyihalarga venchur kapital quyilmalari va jismoniy shaxslarning sug'urta hamda nafaqa fondlariga annunitet (shaxsiy jamg'arma) quyilmalarini ham kiritiladi.

Odatda portfel investitsiyalarni yirik xususiy investitsion banklar vositasi sifatida amalga oshiradi. To'g'ri va portfel investitsiyalar solishtirilganda shu holda amin bo'lishimiz mumkinki, to'g'ri investitsiya kiritishda investorni kapital qo'yish ob'ekti qiziqtiradi.

Xorijda investitsiya qabul qilayotgan har bir mamlakatda ularning o'zigagina xos bo'lgan investitsion muhit mavjud. Investitsion muhit – mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning samarali aylanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar majmuasidir.

Bu majmua o'z ichiga quyidagi asosiy shartlarni oladi:

-Milliy iqtisodiyotning umumiy holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar (YAIM hajmi, YAIM ning o'sish sur'atlari, inflyasiya va, ishsizlik darajasi, ishchi kuchi qiymati va xokazolar).

-Investitsiyani rag'batlantirish bo'yicha davlat siyosati (ayniqsa xo'jalik amaliyotiga davlat aralashuvining tabiati va ko'rinishlari),

-Mavjud xo'jalik faoliyati qonunchiligi , eng avvalo, investitsiya oqimlarini tartibga solish sohasida.

-Mamlakatni xalqaro tashkilotlarda ishtiroki.

Ko'rsatib o'tilgan oqimlardan kelib chiqsak, eng qulay investitsiya muhiti bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda mavjud, zero bu davlatlarda "Xalqaro investitsiyalar uchun tamoillar" (1972 yilda Xalqaro savdo palatasi tomonidan tasdiqlangan) va "Kapital harakatini erkinlashtirish modeli " (iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan 1961 yilda qabul qilingan) kabi asosiy me'yoriy hujjatlarga amal qilinadi.

Ayni paytda ko'pgina rivojlanayotgan va o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarda milliy ishlab chiqaruvchilarni ichki bozorda himoyalash maqsadida xorijiy kapital quyilmalari yo'liga to'siqlar qo'yilgan va cheklashlar saqlanib qolgan.

Masalan, mahalliy korxonalarda xorijiy mulkka limit o'rnatiladi, foydani olib chiqib kelish qattiq nazorat ostiga olinadt; valyuta operatsiyalari tartibga solinadi.

Bundan tashqari, rivojlanmagan iqtisodiy muhitga chet eldan moliya resurslarini kirib kelishga yuqori darajadagi siyosiy xavf-xatar va xo'jalik hayotining kriminallasuvi ham jiddiy to'siq bo'ladi. Bunday sharoitda xorijiy investorlarni davlat tomonidan va xalqaro miqiyosda kafolatlash muhim rol o'ynaydi.

Bunday kafolatlashlarni Umumjahon banki guruhiga kiruvchi tashkilotlardan biri – investitsiyalarni kafolatlash bo'yicha halqaro agentlik taqdim etadi.

2014 yilda bevosita chet el investitsiyalarini oladigan eng yirik rivojlanayotgan mamlakat Xitoy bo'ldi. 2014 yillarda rivojlanayotgan mamlakatlarga kirib kelayotgan bevosita chet el investitsiyalarining umumiy oqimiga nisbatan Xitoyning ulushi 36 % to'g'ri keldi.

2014-yilda Xitoy YAIMning hajmi 10,4 trln.dollarni²⁸ tashkil etdi. Nashr etilgan ma'lumotlar ekspertlar bergan bashorotlar bilan to'g'ri keldi.

2015-2016 yillar mobaynida Xitoy xukumati o'rtacha 6 % dan kam bo'lmagan iqtisodiy o'sish kutilmoqda.

Agar xitoy "davlat rejasi" bashoratlari kutilganidek chiqsa, u holda YAIM o'sish sur'ati davom etishi va iqtisodni qizib ketishi xavfiga olib keladi. Iqtisodiy o'sish bilan birga XXR savdo profitsitini o'sishi ham davom etmoqda.

Jahon iqtisodining hozirgi rivojlanish bosqichida aralash kompaniyalarning tuzilishi rivojlanayotgan mamlakatlarning ham, transmilliy korporatsiyalarning ham manfaatlarini qoniqtiradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning sanoat kompaniyalariga halqaro imkoniyatlar ishtirokini tashkil etib, birinchidan:

- kapital, natural-moddiy shakldagi kapital taqchilligi muammosini ma'lum darajada hal qilinadi.

- ishlab chiqarishga yangi texnika va texnologiyalar kiritiladi, uni tashkil etish tajribasi o'zlashtiriladi, mahsulotni kafolatli sotish imkoniga ega bo'ladi va h.k.

Ikkinchidan, milliy davlat tomonidan transmilliy korporatsiyalar faoliyatini nazorat qilish doirasi kengayadi.

Globallashish kuchayishi tufayli butun dunyo bo'ylab qisqa muddatlarda kapital, ishlab chiqarish, tovarlar, intellektual salohiyat, mehnat resurslari, axborotlar va boshqalarning ko'chishi jarayoni jadallashadi.

SHuning uchun ham milliy iqtisod sohiblari o'z investitsiya siyosatini yuritishda bu vaziyatni hisobga olishi zarur bo'ladi.

---

²⁸ Wayne M. Morrison, China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States, 2015, p12.

Globallashish ishlab chiqarishning ko‘chishiga va uning oqibati sifatida ishlab chiqarish ko‘chib ketgan mahalliy darajada murakkab iqtisodiy vaziyatlarning (ishsizlik, byudjetga soliq tushumlarini kamayishi) yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Oxir oqibat, globallashish moliya operatsiyalarining erkinlashuviga, xalqaro mehnat taqsimotiga, millatlararo korporatsiyalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Keyingi 20-25 yil mobaynida transmilliy korporatsiyalar sho‘ba yoki qo‘shma korxonalar tuzishdan voz kechmagan holda (bu uchun xali ham chet el kapitalining mahalliy iqtisodda ishtrok etishning muhim shakli bo‘lib hisoblanadi) rivojlanayotgan mamlakatlarning kompaniyalari bilan bitimli munosabatlarini (texnologiya etkazib berish to‘g‘risida korxonani jihozlash yoki qurish boshidan to oxirigacha qurish haqidagi, mutaxassislar tayyorlab berish to‘g‘risida va h.k.) yo‘lga qo‘yishga borgan sari ko‘proq harakat qilmoqda.

Chet el korporatsiyasining sanoat ob‘yektlarini boshidan oxirigacha (“kalit topshirilguncha”) qurish deganda uni ma’lum muddat ishlanib, keyin qabul qiluvchi mamlakat hukumatiga topshirish tushuniladi. (Bu usul asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda qo‘llaniladi).

Bunday kompaniya yoki korxonada ishtirok etadigan chet el monopoliyasi ishlab chiqariladigan mahsulotning muayyan qismini sotib olish, ba’zan jahon narxlaridan arzonroqqa sotib olish (berilgan kreditlar, jihozlar va turli xizmatlar evaziga) huquqiga ega bo‘ladi. Trans va ko‘p millatli konsernlar mulkka egalik qilishdan bitimli munosabatlarga o‘tganda chet ellardagi ko‘pchilik yuridik jihatdan mustaqil firmalarni aksiyadorlik kapitali, shaxsiy munosabatlar orqali emas, balki bu firmalarni texnologik va tashkiliy jihatdan o‘zlariga bog‘lab qo‘ygan holda tasarruf qiladilar.

XX asrning 80-yillar oxirlari va 90-yillar boshlarida, xorijiy investisiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatini tartibga soluvchi, 200 dan ortiq qonun va me’yoriy xujjatlar amal qilar edi. Bu qonunlar orasida "Xitoy Xalq Respublikasining Xitoy xorijiy qo‘shma korxonalar to‘grisida”gi Qonunini (1979 yil 8 iyul), "XXRning Xitoy xorijiy qo‘shma korxonalarini soliqqa tortish

to'g'risida"gi Qonunini (1980 yil 10 sentabr), "XXRning iqtisodiy shartnomalar to'g'risida"gi Qonunini (1985 yil 21 mart), "XXRning 100 foizli xorijiy korxonalar to'g'risida"gi Qonunini (1986 yil 12 aprel), "XXRning Xitoy xorijiy kooperativ korxonalari to'g'risida"gi Qonunini (1988 yil 13 aprel), "XXRning Xitoy va xorijiy kapitalga asoslangan qo'shma korxonalar to'g'risidagi"gi Qonunini va boshqalarni alohida ko'rsatish mumkin. Ushbu hujjatlarda xorijiy tadbirkorlarning huquq va majburiyatlari, ularning imtiyozlari aniq ko'rsatib berilgan.

Yangilangan Xitoy hukumati mamlakatda o'rtacha farovon jamiyatni barpo qilish maqsadini nazarda tutgan holda Xitoy rivojlanish modeli va "Syaokan" jamiyat qurish metodlariga qayta o'zgartirishlar va tuzatishlar kiritib boshladi.

2003- yil oktabrda Xitoy kommunistik partiyasi markaziy kengashi III plenumida me'yoriy hujjatlarga rivojlanishning yangicha yondashuvi kiritildi. Birinchi bor boshqaruv partiya hujjatlarida rivojlanishni kompleks, ko'p qirrali jarayon sifatida talqin etila boshlashdi. Ya'ni, rivojlanish faqatgina ma'lum ko'rsatkichlarda aks etmay, balki, xalq xo'jiligining barcha sohalarini qamrab olishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, Xitoy hukumati rahbari Xu Szintao rivojlanishning ilmiy konsepsiyasiga ko'proq urg'u berdi. Modernizatsiyalash jarayonida rivojlanishning ilmiy konsepsiyasidan kelib chiqqan holda, barcha sohalar o'zaro uzviy bog'liq rivojlanishini ta'minlash lozim.

Xitoy davlat kengashi bosh vaziri ham mazkur yondashuvni qo'lib-quvvatlab, 2003-yil noyabr oyida "Vashington Post" gazetasiga bergan intervyusida Xitoydagi iqtisodiyot va jamiyat rivojlanishi- ning o'zaro teng emasligini, shahar va qishloqlar orasidagi tafovut kattaligini va bular natijasida yuzaga kelayotgan muammolar haqida ko'p mulohazalarni bildirib o'tdi. Mazkur disbalanslik holatlarini bartaraf etish kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lmoqda. Shu bilan birga, boshlangan islohotlarni ratsional tarzda davom ettirish, xususan, ochiq siyosat islohotlari, mulkchilikda davlat sektorini ka- maytirish, xususiy mulkchilikni

ko'paytirish borasida qator chera- tadbirlarni davom ettirish lozim. Bundan tashqari, rivojlanishning yangi yo'nalishlarida ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, urbani- zatsiyalashni jadallashtirish, xizmat sohasida bandlikni oshirish, sha- har va qishloq aholisi daromadlarini ko'paytirish, boylar va kam- bag'allar o'rtasidagi tafovutni qisqartirish, o'rta qatlamni ko'paytirish va boshqa qator tadbirlar ko'zda tutilgan. Mazkur tadbirlar Xitoyni istiqbolda yanada rivojlanishiga sabab bo'luvchi omillardan bo'ladi,

XXR Savdo vazirligi tomonidan 2015-yil 19-yanvarda xorijiy investitsiya to'grisida qonun chop etildi. Yangi qonun xorijiy investitsiyalar bilan bog'liq uch mavjud qonunlar - Xitoy Xalq Respublikasi (XXR) tashqi-kapital korxonalari to'g'risidagi qonuni, Xitoy-xorijiy qo'shma korxonalar to'g'risidagi XXR qonuni va qo'shma korxonaning xitoy-xorijiy kapitali to'g'risidagi XXR qonunini o'rnini bosadi. Yangi qonun XXRga jalb qilinadigan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar miqdoriga yetarlicha ta'sir ko'rsatadi, bu qonun xorijiy investorlarga Xitoy bozoriga kirish imkonini osonlashtiradi. Fikrimizcha XXR to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha yetakchilikni ushlab turgan bo'lishiga qaramay, qonunchilik bazasini davomiy ravishda yangilab turibdi.

II BOB. XITOIY IQTISODIYOTINI MODERNIZATSIYALASHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA XUSUSIYATLARI

2.1. XXRning maxsus iqtisodiy hududlariga xorijiy investisiyalarni jalb etishning asosiy yo'nalishlari va xususiyatlari.

Xitoyning jahon xo'jaligidagi ulushining ortib borishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri — mamlakat iqtisodiyotiga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar hisoblanadi. Jalb etilayotgan xorijiy kapitalning asosiy qismi xorijda yashovchi Xitoy diasporasiga tegishli «xuatsyao» kapitalidir. Singapur, Gonkong va Tayvandan Xitoyga yo'naltirilgan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar jami investitsiyalarning yarmini tashkil etadi.

Xitoy iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda maxsus erkin iqtisodiy hududlar alohida o'ringa ega. Mamlakatda EIZ ni tashkil etish tashabbusi 1979-yilda XKP MK tomonidan ilgari surilgan va dunyo mamlakatlari bilan ilmiy-texnik hamkorlikni rivojlantirish, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga asoslangan ochiq tashqi iqtisodiy siyosat olib borish ko'zda tutilgan. Iqtisodiy ochiqlik dengiz sohili, mamlakatning ichki qit'a va chegaraga tutash rayonlari, Yanszi daryosi havzasi orqali amalga oshirildi. Xorijiy investitsiyalar, asosan, maxsus tashkil etilgan kompleks erkin iqtisodiy hududlar orqali kirib keladi. Xitoy erkin iqtisodiy zonalarini yaratishda katta hajmdagi kapital qo'yilmalar talab etilgan va bu qo'yilmalar bosqichma-bosqich amalga oshirilgan. Uzoq yil- lar mobaynida jami xorijiy investitsiyalarning 70 %dan ortiq qismi bu hududlarga yo'naltirilgan. Misol uchun, 2007-yilga kelib EIZ ning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 59,5 %²⁹ni tashkil etdi.

---

²⁹ A.V.Vaxabov, D.A.Tadjibayeva, Sh.X.Xajibakiyev “Jahon iqtisodiyoti va Xalqaro iqtisodiy munosabatlar” Toshkent-2015. 187b.

2.1.1-jadval

Maxsus iqtisodiy hududlarining YalM dagi ulushi, %³⁰

Hududlar	2003-y	2004-y	2005-y	2006-y	2007-y.
Chjutszyan daryosi deltasi (Guandun)	11,7	11,8	12,2	12,3	12,5
Futszyan	3,7	3,6	3,6	3,6	3,7
Chanszyan daryosi deltasi (Shanxay, Szyansu, Chjetszyan)	21,2	21,7	22,3	22,5	22,7
Boxay qo'ltig'i zonasi (Pekin, Tyansin, Lyaonin)	10,0	9,9	10,0	10,1	10,2
Shandun	8,9	9,4	10,1	10,4	10,4
Beshta hudud bo'yicha jami	55,5	56,4	58,2	58,9	59,5

Manba: Гельбрас В. Тридцатилетие эпохи «Реформ и открытости» в Китае. //Мировая экономика и международные отношения, №6, 2007. С. 79.

Maxsus iqtisodiy hududlarda korxonalarning tarmoq tarkibi tahlili ko'rsatishicha, 2007-yilda ushbu hududlardagi korxonalarning mamlakatdagi jami korxonalar sonidagi ulushi sanoatda 62,5 %ni tashkil etgan (2.1.2-jadval).

2.1.2-jadval

Maxsus iqtisodiy hududlarda korxonalarning tarmoq tarkibi, 2007-y. (jamiga nisbatan foiz hisobida)

Hududlar	Qishloq xo'jaligi	Sanoat va qurilish	Xizmatlar sohasi
Chjutszyan daryosi deltasi (Guandun)	0,7	35,5	63,8
Futszyan	1,8	34,6	63,6

³⁰ A.V.Vaxabov, D.A.Tadjibayeva, Sh.X.Xajibakiyev "Jahon iqtisodiyoti va Xalqaro iqtisodiy munosabatlar" Toshkent-2015. 187b

Chanszyan daryosi deltasi (Shanxay, Szyansu,	0,8	42,8	56,4
Boxay qo'ltig'i zonasi (Pekin, Tyansin, Lyaonin)	1,1	25,0	73,9
Shandun	1,0	37,1	61,9
Ma'lumot uchun:			
Eksport ishlab chiqarish hududlarining mamlakat korxonalarini umumiy sonidagi	38,6	62,5	37,1

Manba: Гельбрас В. Тридцатилетие эпохи «Реформ и открытости» в Китае. //Мировая экономика и международные отношения, №6, 2007. С. 79.

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar, individual va xususiy korxonalar iqtisodiyotning boshqa sektorini tashkil etadi, mulkchilikning davlat shakliga esa davlat va jamoaviy korxonalar kiradi. 2008-yil ma'lumotlariga ko'ra, Xitoyda 28,2 mln. individual sanoat-savdo xo'jaliklari³¹ va 6,6 mln. xususiy firmalar³² mavjud edi. Bu mulkchilik shakli korxonalarining oxirgi yillarda tez sur'atda o'sishi, birinchi navbatda, davlat sektori ulushining qisqarishi hisobiga ro'y bergan va 1999-2004-yillarda xususiy tadbirkorlikning to'la qat'iyatlashuvi orqali ta'minlandi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar ichida TTXI uchun qulay investitsiya muhitini yaratgan mamlakat Xitoy hisoblanadi. Masalan, 2005-yilda mamlakat hissasiga jami jahon TTXI ning 8 % (72,4 mlrd. doll.), 2006-yilda 5 % (69,5 mlrd. doll), 2008-yil- da esa 10,1 %to'g'ri kelgan.³³ Xitoy iqtisodiyotiga TTXI XX asrning 80-yi 1 laridan yuqori sur'atlarda kirib kela boshlagan. 1980-yilda Xitoy iqtisodiyotida jamg'arilgan TTXI 1 mlrd. dollarni, 10-yildan keyin 21 mlrd. dollarni, yana 10-yildan keyin esa 193

31 <http://russian.sme.gov.cn/huanjing/gaikuang/20081105/033829.html>

32 http://russian.china.org.cn/business/txt/2009-05/12/content_17765725.htm

33 A.V.Vaxabov, D.A.Tadjibayeva, Sh.X.Xajibakiyev "Jahon iqtisodiyoti va Xalqaro iqtisodiy munosabatlar" Toshkent-2015. 188b

mlrd. dollarni tashkil etgan. Oxirgi yillarda bu ko'rsatkich 1,5 martaga ortgan va hozirda 293 mlrd. dollarga teng deb, baholanmoqda³⁴.

Xitoyda, shu jumladan, uning dengizbo'yi rayonlarida maxsus iqtisodiy zonalarining paydo bo'lishi va faoliyat ko'rsatishi bir qator iqtisodiy omillar bilan tushuntiriladi.

Eng avvalo shuni ta'kidlash lozimki, Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topish vaqtida sanoat korxonalarining 80 foizi mamlakatning sharqiy qismida joylashgan dengizbo'yi rayonlariga tugri kelar edi. Ushbu rayonlar mamlakat hududining 12 foizini egallar edi xolos. Mazkur sanoat korxonalari uskunalarining va xom ashyosining katta qismi xorijdan keltirilar edi.

Mamlakat. hududining katta qismini tashkil etuvchi ichki rayonlarda sanoat ishlab chiqarishining rivojlanish darajasi nihoyatda past edi. Xitoyning Janubiy G'arbiy va Shimoliy G'arbiy rayonlari xamda Ichki Mo'g'ilistonning yalpi sanoat mahsulotdagi salmog'i 8 foizni tashkil etar edi xolos.

XXR tashkil topgandan so'ng, sanoat ishlab chiqarishini joylashuvidagi tafovutlar, qisman bartaraf etildi. 1949—1979 yillar davomida, Xitoyning ichki rayonlari va milliy kichiklikni tashkil etuvchi xalqlar istiqomat qiluvchi rayonlarida, sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi 40 martaga o'sdi va ularning yalpi sanoat mahsulotini ishlab chiqarishdagi salmog'i 36 foizni tashkil etdi.

Shu bilan bir qatorda, XKP ning II chaqiriq 3 Plenumidan so'ng, Xitoy iqtisodchi-olimlari, sanoat va xalq xo'jaligining bir butun tizimini tashkil etishga mintaqaviy nuqtai-nazardan emas, balki, umumdavlat nuqtai-nazaridan yondashmoq; lozim, degan xulosaga keldilar. Ularning fikricha, umumxalq manfaatlaridan kelib chiqadigan bo'lsa, cheklangan moddiy va moliyaviy resurslarni yuqori samara beradigan rayonlarga jamlash maqsadga muvofiqdir.

---

34 Швандар К. В. Прямые иностранные инвестиции в странах BRIC. //Банковское дело, №2, 2008. С. 46,47.

Bunday yondashuv butun xalq xo'jaligining rivojlanish sur'atlariga va mintaqaviy tafovutlarning qisqarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, moddiy va moliyaviy resurslarni bir yoki bir nechta muhim rayonlarga jamlash, butun mamlakat misyosida iqtisodiy o'sish sur'atlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi to'g'risidagi fikr haqiqatga yaqin, ammo bunday yondashuv, mintaqaviy tafovutlarning qisqarishiga olib kelishi to'g'risidagi tezis birmuncha mulohazali hisoblanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, moddiy va moliyaviy resurslarning muayyan hududlarda jamlanishi, ushbu hududlarda ijtimoiy — iqtisodiy rivojlanish darajasining yuksalishiga, boshqa hududlarning esa, ulardan tobora orqaga qolishiga olib keladi. Shu sababli mintaqaviy tafovutlarning yanada oshishi ehtimoli yuqoriroq bo'ladi.

Shunga qaramasdan, iqtisodiy taraqqiyotning muayyan bosqichida moddiy va moliyaviy resurslarning bir yoki bir nechta hududlarda jamlanishi nafaqat o'zini oqladi, balki bu amalga oshirilishi lozim bo'lgan zaruriy chora-tadbir ham hisoblanar edi, chunki iqtisodiy islohotlarning dastlabki bosqichida makroiqtisodiy barkarorlik va iqtisodiy o'sishni ta'minlash hal etilishi lozim bo'lgan eng asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Boshqa tomondan, Xitoy iqtisodchilari mamlakatning bundan keyingi barqaror rivojlanishi, xalqaro iqtisodiy munosabatlarni izchil rivojlantirish bilan bog'lik ekanligini ham ta'kidladilar. Iqtisodchilariing bunday qarashlari, Xitoy hukumati rahbarlari, eng avvalo, Den Syaopinga har tomonlama ma'qul keldi.

XKP ning II chaqiriq 3 Plenumida "jahon uchun mamlakat derazalarini keng ochish" g'oyasini ilgari surar ekan, Xitoy hukumati rahbariyati mamlakat tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlanishi, xorijiy mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, mamlakatga muntazam va samarali xorijiy investisiyalarni

jalb etish bilan bog'liq masalalarini tez muddatlarda hal etishga bel bog'laganlarini ko'rsatdilar.³⁵

Xitoy hukumati rahbarlari, iqtisodchi-olimlari mazkur iqtisodiy muammolarni hal etishning samarali usullaridan biri erkin iqtisodiy zonalar ekanligini o'z vaqtida anglab yetdilar. Bundan tashqari, mazkur davrga kelib, erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish bo'yicha jahon iqtisodiyotida muayyan tajriba to'plangan va bu zonalar muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatayotgan edi.

Ayniqsa, XX asrning 60 — yillaridan boshlab Sharqiy, Janubiy — Sharqiy Osiyo mamlakatlari ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishida erkin iqtisodiy zonalar muhim o'rin egallay boshladi.³⁶

Chunonchi, bu sohada Xitoy bilan chegaradosh mamlakatlar alohida tashabbus va faolliklari bilan ajralib turdi. 1965 yilda Tayvanning Xaoshuyuing rayonida eksportga muljallangan iqtisodiy zona faoliyat ko'rsata boshladi. Mazkur erkin iqtisodiy zona asta - sekinlik bilan, biroq muvaffaqiyatli tarzda yapon investisiyalarini mamlakat iqtisodiyotiga jalb eta boshladi. Shuningdek, Janubiy Koreya, Gonkongda ham erkin iqtisodiy zonalar tashkil etildiki, bu zonalar mamlakat eksport — import operatsiyalarida hal qiluvchi rolni o'ynay boshladi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, Xitoyda ham tashqi iqtisodiy siyosatga alohida e'tibor berila boshladi. Xitoy iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalarni keng miqyosda jalb qilish, xalqaro savdo — iqtisodiy aloqalarni kengaytirish mazkur siyosatning eng muhim yo'nalishlari sifatida tanlab olindi.

Shu munosabat bilan, tashqi iqtisodiy faoliyat, qo'shma korxonalar to'g'risida qator qonuniy hujjatlar qabul qilindi. Bu hujjatlarda xorijiy investorlarning huquqlarini himoyalash va kafolatlash masalalari qonuniy hal etildi. Xitoyda rivojlangan mamlakatlar kompaniyalarining filiallarini ochishga to'liq ruxsat berildi. Va, nihoyat 1979 yildan boshlab, Xitoy hukumati erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishga kirishdi. 1980 yilda Xitoyda 5 ta erkin iqtisodiy

---

³⁵ Douglas Zhihua Zeng "China and Africa's Experiences with Special Economic Zones: What Can We Learn?", July 2014, p3

³⁶ Douglas Zhihua Zeng "China and Africa's Experiences with Special Economic Zones: Focus on China and Africa", April 2015, p4

hudud tashkil etildi: Shenchjen, Chjuxay, Shantou, Syamen va Haynan. 90 yillarda ularga yana 2 ta erkin iqtisodiy hududlar, Pudun va Kunminlar kelib qo'shildi.

«Shenchjen», «Chjuxay», «Shantou» aloxida iqtisodiy zonalar Guandun provinsiyasida, «Syamen» zonasi Fuszhan provinsiyasida, «Haynan» aloxida iqtisodiy hududi esa Haynan orolini qamrab olgan, Pudun Shanxayda, Kunmin esa, Yunnan provinsiyasida joylashgan bo'lib, ularning hammasi hozirgi kunda ham faoliyat ko'rsatmoqda.

Bu erkin iqtisodiy zonalarining tashkil topishi, ularning geografik joylashishi va iqtisodiy salohiyati bilan bog'liq bo'lib, Xitoydagi eng yirik erkin iqtisodiy zona hisoblangan Shenchjen zonasi, u Guandun provinsiyasining janubida joylashgandir. U shimol tomondan Utun tog'lari va Boan okrugi bilan, janub tomondan, Gonkongning yangi hududlari bilan, Sharq tomondan Dapen ko'rfazi va G'arb tomondan Xouxay ko'rfazi bilan chegaradosh. Rayon 327,5 kv.km. maydonni egallaydi. Unda umumiy hajmi 22,4 mlrd.AQSh doll. hajmidagi 17,5 mingta korxona faoliyat ko'rsatmoqda va ularning 85% i Gonkong kapitaliga asoslangandir.³⁷

Ulardagi sarmoya kiritilgan asosiy sohalar yadro energetikasi, elektronika, mashinasozlik, xizmat ko'rsatish, moliya, yuqori texnologiyalar sohasi hisoblanadi;

Chjuxay erkin iqtisodiy zonasi ham Guandun provinsiyasining janubida joylashgan. U G'arb tomonidan, Marvarid daryosi bilan, Janubda Makao (Aomen) bilan chegaradosh. Erkin iqtisodiy zona 15,16 kv. km. maydonni egallaydi va unda xizmat ko'rsatish, og'ir sanoat, elektronika, port va yo'llarni qurish bo'yicha 4980 loyihalar amalga oshirildi, unga qo'yilgan sarmoyalarning 80% i Gonkong, Makao, Tayvan va Singapurdir ;

Shantou erkin iqtisodiy zonasi Guandun hududining Shantou shahrida joylashgan. U ikki qismdan iborat:

---

³⁷ Douglas Zhihua Zeng "China and Africa's Experiences with Special Economic Zones: Focus on China and Africa", April 2015, p5

Birinchi qism - Shantou shahrining sharqiy qismini o'z ichiga olib 22,6 kv.km maydonni egallaydi va ikkinchi qism Shantouning janubiy qismida joylashgan Guanjou yarim oroli bo'lib, 30 kv.km. maydonni egallaydi. Unda neft kimyosi, elektronika, portlarga, xizmat ko'rsatish, kiyim-kechak va oyoq-kiyim ishlab chiqarish sohalariga 95% lik Gonkong, Tayvan va Singapurlardan xorijiy sarmoya qo'yilib, 3000 ta loyiha amalga oshirildi (3,5 mlrd. AQSH doll.);

Syamen erkin iqtisodiy zonasi Fuszhan provinsiyasining Syamen shahrida joylashgan. U o'z ichiga Syamen orolini va Gulan orolchasini oladi, umumiy maydoni 131 kv.km.ni tashkil etadi. Unga 15 mlrd.AQSh doll. hajmida xorijiy sarmoya asosan, Tayvandan elektronika, tekstil, oziq-ovkat va kimyo sanoatlariga (80%) kiritilib, unda 4150 ta korxona faoliyat ko'rsatmoqda.³⁸

Haynan erkin iqtisodiy zonasi alohida orol hududi bo'lib, uning maydoni 34 ming kv.km.dan iboratdir. Unda umumiy hajmi 22,3 mlrd.AQSh doll.da xorijiy sarmoya qo'yilib, bugungi kunda 7320 ta korxona faoliyat ko'rsatmoqdadir.

Pudun iqtisodiy zonasi. 1990 yillar boshida, Shanhayda, yangi - Pudun erkin iqtisodiy rayoni tashkil etildi. 1992 yildan boshlab, bu hudud xorijiy investisiyalarni jalb qilish bo'yicha, katta muvaffaqiyatlarga erishib, bugungi kunga qadar unda avtomobilsozlik, elektronika, uskunasozi, telekommunikatsiya, yuqori texnologiyalar va energetika sohaları buyicha 27,3 mlrd.AQSh doll.dagi 5405 ta loyihalar amalga oshirildi

Kunmin erkin iqtisodiy hududida asosan, xizmat ko'rsatish, elektronika, tekstil, kiyim-kechak sanoatlari sohalariga xorijiy sarmoyalar kiritilib, 2742 ta loyihalar amalga oshirilmoqda.³⁹

Xitoy hukumati mamlakatning tashqi dunyo uchun ochiqqligini ta'minlash borasida yana bir qadam qo'ydi. Xitoyning 14 ta shahriga Tyanszin, Yantay, Sindao, Lyan'yungan, Kiantun, Shayuyi, Ninbo, Venchjou, Guanchjou, Fuchjou, Chjanszyan va Beyxay - ochiq dengizbo'yi shahri maqomi berildi.

---

³⁸ Douglas Zhihua Zeng "China and Africa's Experiences with Special Economic Zones: Focus on China and Africa", April 2015, p6

³⁹ Douglas Zhihua Zeng "China and Africa's Experiences with Special Economic Zones: Focus on China and Africa", April 2015, p8

1984 yildan boshlab Xitoyning yirik daryolari Yanszi va Chjuszyan bo'ylarida, Fuszyan provinsiyasi janubidagi iqtisodiy uchburchakda, Shandun va Lyaodun yarim orollarida, Xebey provinsiyasi va Guansi-Chjuan avtonom rayonida ochiq iqtisodiy zonalar tashkil etila boshladi. Natijada mamlakatning dengizbo'yi hududlarida ochiq iqtisodiy kenglik shakllandi. 1992 yildan boshlab Davlat kengashi sanksiyasiga muvofiq bir qator chegara shaharlari, shuningdek, ichki Kontinental provinsiyalar va avtonom rayonlarining barcha ma'muriy markazlari tashqi dunyo uchun ochiq zona maqomini oldi.

Yirik va o'rta shaharlarda 15 ta boj to'lovlarisiz zona, 32 ta texnik — iqtisodiy o'zlashtirish zonasi va 52 ta davlat ahamiyatidagi yangi va yuqori texnologiyalarni o'zlashtirish zonasi tashkil etildi. Shunday qilib, Xitoyning dengizbo'yi, Yanszi havzasi, chegara va ichki kontinental rayonlari asosida tashqi dunyoga ko'p pog'onali va har tomonlama ochiqligiga erishildi.

Tashqi dunyo uchun ochiq bo'lgan barcha rayonlar eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyot shakllanishi, valyuta tushumlarining o'sishi, ilg'or xorijiy texnika va texnologiyalarning kirib kelishi uchun vositachi rolini bajaradi.

Xitoydagi 5 ta alohida iqtisodiy rayonlari ham tashqi dunyoga yo'naltirilgan zona hisoblanadi.

2.2. Xitoy iqtisodiyotini modernizatsiyalashda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy yo'nalishlari va kelajak istiqbollari

2014-yilda Xitoy Xalq Respublikasiga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar miqdori o'zining eng yuqori ko'rsatkichlarini namoyon etib 119,6 mlrd AQSH dollariga⁴⁰ yetdi, bu ko'rsatkich 2013-yilda jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga qaraganda 1,7 %ga o'sgan.

2.2.1-diagramma

2007-2014 yillarda XXRga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi⁴¹.

Manba: 2014 China Statistical Yearbook', NBS, <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>

Barqaror to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar darajasi shuni ko'rsatadiki mamlakat hali ham xorijiy investitsiyalarning e'tiborini tortmoqda. KPMG Butun dunyo Xitoy tajribasi 2014-yil sentabr oyidagi hisobotida shuni ta'kidlaydiki, Xitoy 2013-yildagi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni eng ko'p jalb qilgan mamlakat hisoblanadi. Oxirgi bir necha yillar mobaynida xizmatlar sohasiga kiritilgan investitsiyalar hal sezilarli darajada o'sdi. Birgina 2014-yilning o'zida xizmatlar sohasiga 66,2 mlrd AQSH dollari miqdorida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar jalb qilingan, bu ko'rsatkichni 2013-yilga nisbatan solishtiradigan bo'lsak 7,8 % ga o'sganini ko'rishimiz mumkin. Quyida keltirilgan diagrammadan

⁴⁰ China Outlook 2015, p27.

⁴¹ China Outlook 2015, p27.

ham ko'rishimiz mumkinki umumiy jalb qilinayotgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarda xizmatlar sohasining ulushi ishlab chiqarish sohasidan ham o'zib ketmoqda.

2.2.2-diagramma

2010-2014 yillardagi XXR sanoatiga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar.

Manba: Ministry of Commerce, 15 January 2015, <http://www.mofcom.gov.cn/article/ae/ai/201501/20150100868311.shtml>, KPMG analysis

Mazkur iqtisodiy model yuqori darajadagi o'sishga olib keldi, lekin shu bilan birga u shunday iqtisodiyotga olib keladiki, unda iste'mol nisbatan kichik qismini tashkil etadi. Ko'pincha rivojlangan davlatlarda xizmatlar 60 %dan ko'proqni tashkil etadi, xizmatlar sohasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning o'sishi XXR iqtisodiyotidagi o'zgarishlarni ko'rsatadi. So'ngi 30 yil mobaynida Xitoyning iqtisodiyoti YaIMsida ichki ishlab chiqarishdan ko'ra eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish va investitsion faoliyatga alohida e'tibor qaratish tendensiyasi kechmoqda. XXRda xizmatlar sohasi 2013-yilgacha YaIMning yarmidan kamni tashkil etdi, lekin bu ko'rsatkich 2013-yildan boshlab XXR YaIMsining 52,3%idan ortib ketdi.

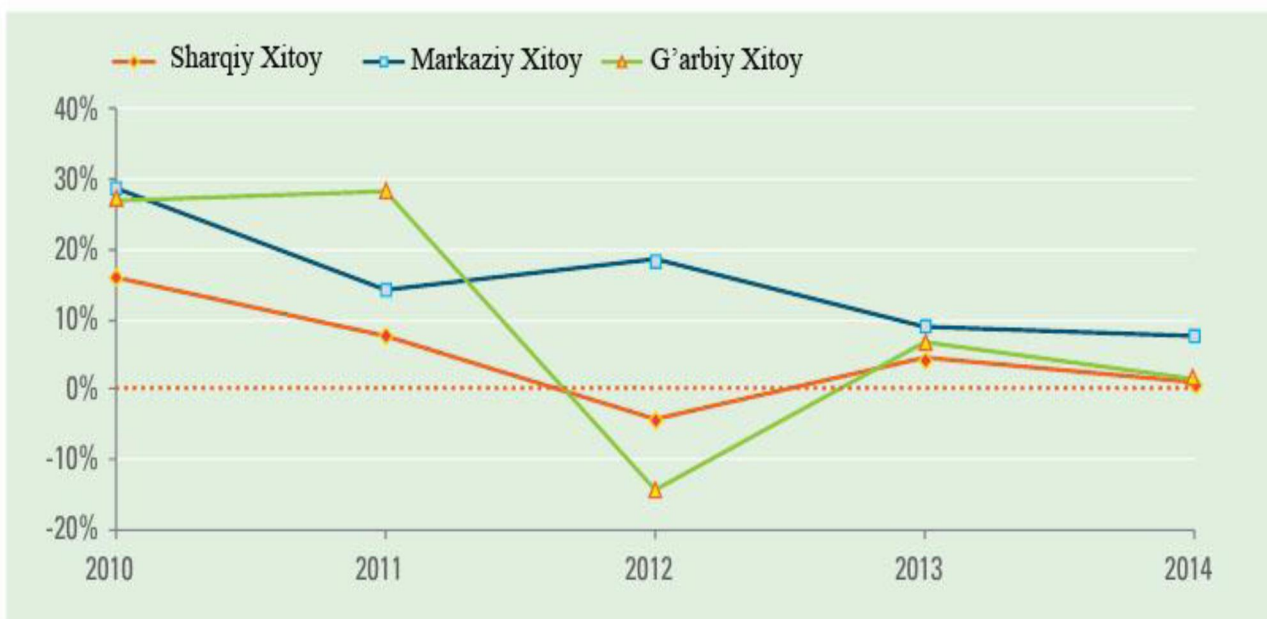
Shunga qaramay, ko'pchilikni tashkil etuvchi o'rta sinf vakillari xizmatlar sohasini rivojlantirishini rag'batlantirishga yordam berdi. Bugungi kunda

Xitoyning iste'molchilari sog'liqni saqlash va ta'lim – sifatli xizmatlar bo'lgan yuqori talab va daromadlarini oshirishdi. Shu bilan birgan, XXR hukumati so'ngi yillarda asosini iste'mol tashkil etuvchi iqtisodiyot tomon siljish va xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha faol rag'bat yo'llari amalga oshirilib kelinmoqda. 2014-yilda Xitoyda xizmatlar sohasi mamlakat YaIMsining umumiy hajmiga nisbatan ulushi o'sishi davom etmoqda va shuningdek to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar ham ijobiy siljishni namoyon etdi.

Yuqoridagi fikrlarimizni davomi sifatida quyidagilarni ham ta'kidlashimiz joizki, XXRga kilib kelayotgan investitsiyalarni hududlar bo'yicha ko'rib chiqsak, 2014-yilda Markaziy Xitoyga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'tgan yilga nisbatan 7,5 foizni tashkil etadi, Sharqiy va G'arbiy Xitoyda mos ravishda 1,1 foiz va 1,6 foiz to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya ko'rsatkichlari o'smoqda. Quyida ko'rsatilgan diagrammada Markaziy Xitoyning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya o'sishi Sharqiy va G'arbiy Xitoyni ketma-ket uchinchi yil ortda qoldirgani keltirilgan.

2.2.3-diagramma

2010-2014 yillarda XXRga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hududlar bo'yicha.

Manba: Ministry of Commerce, 15 January 2015, <http://www.mofcom.gov.cn/article/ae/ai/201501/20150100868311.shtml>, KPMG analysis

Markaziy Xitoy Xitoyning yana bir mashhur investitsiya yo'naltiriladigan joyga aylanib borishiga qaramay, Sharqiy viloyatlarda hali ham mutlaq qiymatdagi kiritiladigan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya ulushi juda katta, nisbatan kam mehnat va yer xarajatlarini va infratuzilmasini yaxshilash maqsadida Markaziy Xitoyda korxonalar ko'chirilmoqda yoki operatsiyalarini kengaytirmoqda.

2.2.4-diagramma

2010-2014 XXRning Sharqiy, Markaziy, G'arbiy hududlarining mamlakatga jalb qilingan umumiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalardagi ulushi (%da)

Manba: Ministry of Commerce, 15 January 2015, <http://www.mofcom.gov.cn/article/ae/ai/201501/20150100868311.shtml>, KPMG analysis

Xitoy xorijiy investitsiyalar uchun o'z xizmat sohasini keng ochishni rejalashtirmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya o'sishda davom etmoqda.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar xizmat ko'rsatish sohasida ortishi kutilmoqda, bu esa Xitoy o'z iqtisodiyotini eksportdagi og'ir ishonch va investitsiya boshchiligidagi o'sishni qayta balanslashtirish muhimdir. Xitoy yanada xizmatlari o'sishini oshirish uchun bir yo'li sifatida xorijiy investitsiyalar uchun o'z xizmat sohasini keng ochishni rejalashtirmoqda. 2013 yilning noyabr oyida, joriy

(18) Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy qo'mitasi (CPC) o'zining Uchinchi Plenumi majlisi o'tkazdi va mamlakat uchun yangi iqtisodiy islohot ko'rsatmalarni e'lon qildi. Bu "Uchinchi Plenumi qarori" xorijiy kompaniyalarni rag'batlantirish maqsadida moliyaviy xizmatlar, sayyohlik, o'yin-kulgi, sog'liqni saqlash, shu kabi xizmatlarni keng doiradagi investitsiya qilishga undadi.

2014 yilda Xitoy hukumati sanoat sohasida xorijiy sarmoyalarni jalb etishni yengillashtirish uchun bir qator siyosat chiqardi. Misol uchun, markaziy hukumat chet ellik investorlarni Xitoy bozoriga moliyaviy xizmatlarko'rsatish maqsadida kirish imkonini beruvchi yangi siyosat ko'rsatmalarini chop etdi. Xorijiy banklar va boshqa moliya institutlari, endi adolatli va yanada shaffof biznes muhitda o'z Xitoy tengdoshlari bilan bellashish imkoniyatiga ega bo'lishi kutilmoqda. Sog'liqni saqlash sanoati boshqa benefitsiar hisoblanadi. Xitoy 2012 yilda bu sektorda xorijiy kompaniyalar uchun investitsion to'siqlarni olib tashlashni boshladi; 2014-yilda e'lon qilingan yangi siyosat tayanch dastur sifatida yetti yirik Xitoy shaharlarida va viloyatlar xususiy shifoxonalarida to'liq xorijiy mulkga egalik imkonini beradi. Bu yangi islohot,chora-tadbirlar, shuningdek, Xitoyning qarish yoshidagi aholi tomonidan hosil qilingan imkoniyatlar, 2020-yilga kelib \$ 1 trillion AQSH dollarlik mamlakat sog'liqni saqlash bozori xorijiy investorlarni jalb etishi mumkin..⁴²

Ayrim xorijiy investorlar allaqachon ilk loyihalarini amalga oshirishdi. Misol uchun, iyul 2014 yilda, nemis sog'liqni saqlash kompaniyasi Artemed Group tomonidan Xitoy (Shanxay) Pilot Free-iqtisodiy zonasida to'liq xorijiy kasalxona sifatida tashkil etish to'g'risidagi bitim imzolandi. Shifoxona 2016 yilda o'z faoliyatini boshlashi kutilmoqda, maydoni 10.300 kvadrat metr qamrab oladi va diagnostika, tibbiy ko'rish, tadqiqot va ta'limga yo'naltirilgan.⁴³

---

⁴² 'China urges more private capital in health insurance sector', Reuters, 28 August 2014, <https://uk.news.yahoo.com/china-urges-more-private-capital-health-insurance-sector-032749068--finance.html#MyKP55p>

⁴³ 'Artemed hospital coming', ShanghaiDaily.com, 28 July 2014, <http://shanghaidaily.com/business/finance/Artemed-hospital-coming/shdaily.shtml>; 'Shanghai FTZ to get Artemed hospital', Wang Hongyi, China Daily, 23 July 2014, http://www.chinadaily.com.cn/business/2014-07/23/content_17901834.htm

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyani jalb qilishda yuqori texnologiyalar

Iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar Xitoyning xorijiy investitsiyalar uchun jozibadorligiga sezilarli ta'sir etadi. Xitoyda mehnat resurslari va xarajatlarini o'sishi ba'zi bir xalqaro va milliy kompaniyalarni past narxdagi qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni arzon mamlakatlarga ko'chirishga undadi. Biroq, vaziyat yuqori texnologiyali ishlab chiqarish uchun farq qiladi: bunda chip sanoati yaxshi namuna sifatida xizmat qiladi. Xitoy Mobil telefon va portativ qurilmalar uchun dunyodagi eng yirik bozorlardan biriga aylandi. Xitoylik ishlab chiqaruvchilarga yetkazib berishda bozorda barqaror mavqega ega bo'lish uchun Intel 2014 yil sentabrda ikki Xitoy mobil chip ishlab chiqaruvchilarining 20 foiz aksiyasini sotib olish maqsadida shartnomalarini 1,5 milliard AQSH dollariga qisqartirdi.

Xitoy hukumati yuqori qo'shimcha qiymatli ishlab chiqarishdan past qiymatiga qo'shimcha ishlab chiqarishga o'tishga harakat qilmoqda, shuningdek saonotning modernizatsiyalash jarayonida xorijiy investitsiyalar ishtirokini rag'batlantirishga harakat qilmoqda. 2014-yilda Xitoy hukumati yuqori texnologiyalarni xorijiy sarmoyalar sektoriga yo'naltirish bo'yicha bir qator turli darajadagi ko'rsatmalar ishlab chiqdi. Markaziy hukumat bunday xorijiy investitsiyalarni ilg'or ishlab chiqarishda va yuqori texnologiyali xizmatlarni rag'batlantirish maqsadida ilm-fan va texnologiya xizmatini jadal rivojlantirish bo'yicha, davlat darajasidagi iqtisodiy va texnologik rivojlanish zonalarini o'zgarishlarni va innovatsion rivojlantirish ishlarini jadallashtirish bo'yicha siyosat ishlab chiqdi.

Mahalliy hukumatlar ham o'z sanoat siyosatini yangiladi. Misol uchun, Henan viloyatida hukumat yuqori texnologiyali sanoat bog'lar barpo etishda, yoki tadqiqot va rivojlantirish (R & D) ishlari markazlarini viloyatlarda tashkil etishda o'z sarmoyalarini kiritayotgan xorijiy kompaniyalar uchun yuqori va yangi texnologiyalar sanoat zonalarining rivojlantirish, jadallashtirish bo'yicha qonunlar ishlab chiqildi.

Investitsion talabning o'sishi davlat tomonidan mamlakat bo'ylab zamonaviy ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmalarini yaratishga qaratilgan faol siyosat olib borishini rag'batlantirdi. Aynan ichki iste'mol Xitoyning 2008-2009-yillarda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ta'siridan katta yo'qotishlarsiz chiqib ketishiga imkon yaratdi.

XII besh yillikda Xitoy iqtisodiyotiga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar tarkibini optimallashtirish rejalashtirilgan. Iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar tarkibi mintaqaviy soliq va ruxsat berish tizimini qo'llash orqali o'zgartiriladi. Yuqori texnologik tarmoqlarga (fan sig'imkorligi yuqori ishlab chiqarish, zamonaviy noishlab chiqarish xizmatlari, yangi energetika, ekologiya) yo'naltiriladigan investitsiyalar imtiyozlarga ega bo'ladi. Energiya sig'imkorligi yuqori va atrof-muhitni ifloslantiruvchi ishlab chiqarishga investitsiyalar sarflash qat'iy cheklanadi. Xorijiy investitsiyalar oqimining aksariyat qismi G'arbiy va Markaziy Xitoy mintaqalariga yo'naltiriladi. Bunda xorijiy investorlar uchun joy tayyorlash maqsadida mintaqaviy soliq imtiyozlari va infratuzilmani rivojlantirishga davlat investitsiyalaridan foydalaniladi.

Xitoy kompaniyalarining xorijiy investitsiyalari hajmi 2010-yilda 59 mlrd. dollarni tashkil etdi. Moliyaviy resurslar 129 ta mamlakatda joylashgan 3125 ta xorijiy kompaniyalarga sarflangan. Xitoy xorijiy kapital qo'yilmalarini amalga oshirishda birlashish va qo'shib olishlar ulushi keskin oshdi. Misol uchun, 2010-yilda bu turdagi investitsiyalash hajmi 23 mlrd. dollarni yoki xorijiy investitsiyalar hajmining 40 %ni tashkil qildi.

Mutaxassislar fikricha, Xitoyda iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi davlat investitsiyalarining harbiy sohani modernizatsiya qilishga ustun darajada yo'naltirilishi oqibatida yuz berishi mumkin. Harbiy xarajatlar mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'sish sur'atlariga nisbatan yuqori sur'atlarda ortib bormoqda. Masalan, 2013-yilda harbiy xarajatlar 120 mlrd. dollarni tashkil etib 2012-yilga nisbatan 11 %ga o'sgan va yalpi ichki mahsulotning 1,3-1,4 % iga yetgan.

Iqtisodiyot va harbiy modernizatsiya o'rtasida yangi balansni o'rnatish Xitoy hukumati oldida o'rta istiqbolda hal etilishi lozim bo'lgan vazifa hisoblanadi.

2.3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston Respublikasiga xorijiy investisiyalarni jalb etishda XXRning ilg'or tajribalaridan foydalanish yo'nalishlari.

Globalashuv jarayoniga qo'shilish - bu dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o'zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Globalashuv jarayoniga iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator omillar ham xosdir. Zamonaviy jahon iqtisodiyoti uchun investitsion faollik va jahon iqtisodiyoti globalashuvining kuchayishi muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar va bozor iqtisodiyotiga o'tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlarning xalqaro mexnat taksimotidagi roli ortib borayotganligi ham unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MDH davlatlarining paydo bo'lishi bilan xorijiy investorlarning investitsion faoliyatlarini amalga oshirishdagi yangi imkoniyatlar maydoni paydo bo'ldi. Shuni aytish kerakki, xorijiy investorlar bu masalada katta tajribaga ega. Albatta bu masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni investisiyalar qabul qiluvchi (MDH) davlatlar uchun zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini qabul qilishdagi investitsion tanlov imkoniyati yaratildi. Bunga oddiy hol deb qarash kerak emas, chunki, investisiyalar-iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi, uni olg'a siljituvchi kuchdir.

Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investisiyalarining jumladan, xorijiy investisiyalarning ahamiyati kattadir. Ma'lumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda jahon tajribalarini o'rganmasdan, dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas. O'zbekiston iqtisodiyotida chuqur iqtisodiy islohotlar, tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilgan ekan, xorijiy investisiyalar

rivojisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ma'lumki xorijiy investisiyalar iqtisodiy rivojlanish garovi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Yaqin yillargacha faqat xom ashyo mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan O'zbekiston bugun dunyo xaritasida o'zining munosib o'rnini egallashga, boshqa taraqqiy topgan mamlakatlar avvalombor, AQSh, G'arbdagi demokratik davlatlar, sharqdagi Yaponiya, Koreya, Malayziya yoki shunga o'xshash davlatlarga teng bo'lishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yar ekan, bunda birinchi galdagi chet el sarmoyalari, chet el investisiyasi nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu davlatlarning tarixi shuni ko'rsatadiki, agar bu xorijiy malakatlarga sarmoya kelmasa, investisiya kelmasa, hech qachon bu davlatlar bugungi rivojlanish darajasiga ko'tarila olmas edi.

O'zbekiston bugungi kunda yirik xorijiy investisiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar qatoriga kirish uchun barcha iqtisodiy, siyosiy va huquqiy asoslarga ega. Lekin bu degani O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun barcha ishlar qilib bo'lindi, degani emas. Endigi navbatda bu asoslarga tayangan holda investisiyalar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish masalalari turadi.

Xitoy Xalq Respublikasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investisiyalarning tutgan o'rne, salmog'i mazkur davlatdagi investision muhitning qanchalik qulayligini belgilaydi. Bu muhit ko'p jihatdan xorijiy investisiyalarga nisbatan davlat olib borayotgan siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari bilan baholanadi. Strategik investorlar ko'p miqdordagi mablag'larni birinchi navbatda iqtisodiyoti o'z ichki imkoniyatlari asosida barqaror va izchil ravishda rivojlanayotgan mamlakatga yunaltiradi. Aynan shunday mamlakatlardagina qo'yilgan mablag'lar saqlanishiga va barqaror foyda olishga mo'ljal qilsa bo'ladi. Ichki va chet el investorlarini birinchi navbatda minimal darajadagi soliq imtiyozlari emas, balki biznesdagi keyingi qulay va maqbul istiqbollar qiziqtiradi.

Xorijiy investisiyalar iqtisodiy jarayonlar hisoblanib, jahon bozori bilan o'zaro yaqin va to'liq bog'liqlikda bo'ladi. Shu nuqtai nazardan u ko'pgina iqtisodiy jarayonlarni o'zida qamrab oladi. Xorijiy investisiyalar bozor

munosabatlariga o'tayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish sur'atlarini tezlashtirish imkonini beradi. Eng muhim yunalish sifatida xorijiy investisiyalarni jalb etishni o'z ichiga olgan investisiya faoliyatining jadallashuvi bugungi kunda o'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlar uchun ayni muddao. Xorijiy investisiyalarni jalb etish u yoki bu mamlakatda olib borilayotgan siyosiy va ijtimoiy – iqtisodiy islohotlarga bog'liq.

Hozirgi sharoitda O'zbekiston kapitalni import qiluvchi mamlakat sifatida jahon maydoniga chiqmoqda. Bu borada bir qator milliy manfaatlar hisobga olinadi. Kirib kelayotgan xorijiy investisiyalar hozircha yetishmayotgan milliy resurslarni to'ldirishi, zamonaviy texnologiyalar, uskunalar, «nou hau»ni olib kirishi, xorijiy mutaxassislar, ekspert va konsultantlarni jalb qilish tufayli mahsulot sifati va ishchi kuchi malakasini oshirishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, xorijiy investisiyalar ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, qo'shimcha ish joylari yaratadi, ishlab chiqarish va ilmiy-texnikaviy kooperatsiya tufayli mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga yordam beradi.

Xitoy eksport siyosatida kuzatilayotgan so'nggi tamoyillar va uning o'ziga xos jihatlarni o'rganish natijasida shakllantirilgan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Xitoyning jahon iqtisodiyoti tizimiga jadal integratsiyalashuviga sabab bo'lgan asosiy omillardan biri mamlakatda tolling operatsiyalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarning mavjudligidir. Jumladan, Xitoyning jug'rofiy qulay hududda joylashgani, uning Janubi-Sharqiy Osiyodagi mintaqaviy mehnat taqsimoti afzalliklaridan unumli foydalanishi mumkinligi, ushbu mintaqada jadal rivojlanayotgan mamlakatlarning mavjudligi, qolaversa, Xitoy investision iqlimining qulayligi va ichki iqtisodiy zahiralarining yetarliligi, mamlakatga kiritiladigan TTXIlarning aksariyati asosan Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida istiqomat qiluvchi xitoyliklar tomonidan amalga oshirilishi kabi omillar mamlakatning tashqi savdo kvotasi ortishiga sabab bo'lgan.

2. Korrelyatsiya-regressiya tahlili natijalaridan ma'lum bo'ldiki, tanlangan iqtisodiy-siyosiy omillar ichida TXIlar va JSTga a'zolik omillari ishtirokidagi

regressiya tenglamasi Xitoyning 1978-2009 yillardagi yalpi eksporti elastikligini benuqson tushuntirib berishi mumkin. Demak, islohot yillarida Xitoy eksportining jadallashuviga asosan To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va mamlakatning JSTga a'zoliigi katta ta'sir ko'rsatib, tenglamadagi boshqa prediktorlar ular orqali ifoda etiladi.

3. O'zbekiston-Xitoy savdo aloqalari dinamikasidagi so'nggi tahlillarga ko'ra, mamlakatlar o'rtasida tashqi savdo hajmlari muntazam ravishda o'sgani holda, O'zbekistonga nisbatan manfiy saldo kuzatilmoqda. Tahlil natijalaridan O'zbekistonning Xitoyga eksportida xomashyo ulushining (ayniqsa, paxtaning) tobora o'sib, tayyor mahsulotlar eksportining esa kamayib borayotgani ko'zga tashlanmoqda.

Xitoy Xalq Respublikasi tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatda investorlar uchun qulay investitsion muhit yaratmasdan va xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga faol jalb etmasdan turib, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitidagi mamlakatlar jahon iqtisodiy hamjamiyatiga muvaffaqiyatli integratsiyalasha olmaydi.

O'zbekiston respublikasi iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning zaruriyati asosan:

- ✓ Respublikamizning xom-ashyo va tabiiy boyliklarga seroblighi va ilg'or zamonaviy xorij texnologiyalarini jalb etish orqali ko'plab qayta ishlovchi korxonalar qurish imkoniyatining mavjudligi;
- ✓ Iqtisodiyot tarmoqlaridagi aksariyat ishlab chiqarish quvvatlarining jismoniy va ma'naviy jihatdan eskirganligi, ular qayta tiklashga yoki texnik jihatdan qayta jihozlashga mansub bo'lib, aksariyati ishga yaroqsiz holga kelib qolganligi;
- ✓ Sanoat ishlab chiqarishida moddiy-texnika bazasining etarli darajadan pastligi va oqibatda, ko'pgina zarar ko'rib ishlaydigan korxonalarning mavjudligi;

- ✓ Respublika milliy daromadida jamg'arish bilan iste'mol o'rtasidagi nisbatning nomutanosibligi natijasida jamg'arishning investitsiya manbai sifatida kamayib borayotganligi;
- ✓ Aholi sonining o'sib borayotganligi va mehnat resurslarining manbai bo'lmish qishloqda zamonaviy mo'jaz korxonalarni barpo etish zarurligi;
- ✓ Respublika eksportida xom ashyo salmog'ini kamaytirish va ko'plab tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatini yuzaga keltirish zarurligi kabilar bilan asoslanadi.

SHunday qilib, xorijiy investitsiyalarni jalb etish, sog'lom investitsiya muhitini yaratish va ayni paytda, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, uning ilmiy va texnologik salohiyatini saqlash va rivojlantirish nihoyatda murakkab va kompleks vazifa bo'lib hisoblanadi. Fikrimizcha, mazkur holatni yaxshilash uchun quyidagi o'zaro bog'liq vazifalar hal etilishi maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, mamlakatda doimiy siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash;

Ikkinchidan, xorijiy investorlar uchun umumiy qulay bo'lgan rejimni shakllantirish (keyinchalik "bir eshik" tamoyilida faoliyat yuritadigan hujjat beruvchi va qabul qiluvchi yoki vizalarga ruxsat beruvchi mutasaddi shaxslar, investorlarning shaxsiy va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlaydigan huquqni himoya qiluvchi organlar xodimlari va oddiy fuqarolarning xorijliklarga munosabati masalalarini qamrab oladigan keng doiradagi tadbirlarni amalga oshirish);

Uchinchidan, aniq belgilangan davlat konsepsiyasini va uning asosida – xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha iqtisodiy va siyosiy strategiyani shakllantirish (masalan, davlat manfaatlari nuqtai nazaridan, investitsion loyihalar samaradorligini baholash; xalqaro va milliy qonunlarga rioya etgan holda asossiz imtiyozlarni yo'qotish yoki ularga yo'l qo'ymaslik). Investitsiya jarayonlarini rag'batlantirish uchun davlat xalqaro va milliy investorlarni bir qator xatarlardan muhofaza etishi lozim (masalan, siyosiy, milliy va h.k.);

To'rtinchidan, zamonaviy tarmoq tuzilmasini shakllantirish. Bu narsa O'zbekistondagi korxonalarining xorijiy korporatsiyalar va moliya guruhlar bilan

samarali raqobat olib borishlari uchun zarur. Afsuski, ayrim jahon tovar bozorlarida respublikamiz faqat o'z xomashyolari bilan ishtirok etadi;

Beshinchidan, zamonaviy, raqobatbardosh bozor va ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirish;

Oltinchidan, investitsiya faoliyatini ta'minlash uchun kadrlar tayyorlash tizimini vujudga keltirish (masalan, biznes-maktab dasturi, xalqaro investitsiyalash sohasida menejerlar tayyorlash bo'yicha maxsus dasturlar doirasida);

Yettinchidan, respublika, mintaqa va mahalliy darajada xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha muvofiqlashtirilgan siyosat yuritish. Bunda albatta, hukumatlararo va ko'p tomonlama kelishuvlarning shartlari, xorijiy investorlar va O'zbekiston mintaqalarining manfaatlari bir xil darajada hisobga olinishi zarur.

Bizning fikrimizcha, O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonlari bilan bog'liq bir qator muammolar quyidagi metodologik va uslubiy yondashuvlar hisobiga samarali hal etilishi mumkin:

- Jahon kapital bozori, uning sig'imi, migratsion oqimlari va kon'yunktura tendensiyalarini kompleks tadqiq etish;

- Xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha imkoniyatlar va ehtiyojlarni tizimli tadqiq etish va bozor strategiyasini aniqlash;

- O'zbekistonga xorijiy investorlar kirishi uchun ichki va tashqi bozor muhitini kompleks tahlil qilish;

- Xorijiy investitsiyalash ob'ekti sifatida O'zbekiston va boshqa MDH mamlakatlarini raqobat nuqtai nazaridan qiyosiy baholash;

- Xalqaro investitsiyalash jarayonining barcha ishtirokchilari uchun tadbirkorlik xatarlarining tavsifi va foydasini baholash;

- O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy kapital qo'yilmalar kirishini rag'batlantirishning samarali tizimini ishlab chiqish;

- Muayyan sohalarga xorijiy kapital kiritilishidagi marketing qarorlarini tahlil qilish va ular ustidan doimiy nazorat o'rnatish, xorijiy investorlar olib boradigan eng samarali ishlarni kuzatib borish yoki doimiy monitoringini tashkil qilish.

Shunday qilib, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va mamlakat o'z (ko'proq ssuda) kapitalining chetga chiqib ketishiga barham berish uchun asosiy vazifani, ya'ni qulay investitsiya iqlimini shakllantirish, shu jumladan, mamlakat kapitalining xorijga oqib ketishini kamaytirishga xizmat qiladigan sharoitlar yaratish vazifasini hal etish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki xorijiy investitsiyalarni jalb etish, sog'lom investitsiya muhitini yaratish va ayni paytda, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, uning ilmiy va texnologik salohiyatini saqlash va rivojlantirish nihoyatda murakkab va kompleks vazifa bo'lib hisoblanadi. Fikrimizcha, mazkur holatni yaxshilash uchun quyidagi o'zaro bog'liq vazifalar hal etilishi maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, mamlakatda doimiy siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash;

Ikkinchidan, xorijiy investorlar uchun umumiy qulay bo'lgan rejimni shakllantirish (keyinchalik "bir eshik" tamoyilida faoliyat yuritadigan hujjat beruvchi va qabul qiluvchi yoki vizalarga ruxsat beruvchi mutasaddi shaxslar, investorlarning shaxsiy va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlaydigan huquqni himoya qiluvchi organlar xodimlari va oddiy fuqarolarning xorijliklarga munosabati masalalarini qamrab oladigan keng doiradagi tadbirlarni amalga oshirish);

Uchinchidan, aniq belgilangan davlat konsepsiyasini va uning asosida – xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha iqtisodiy va siyosiy strategiyani shakllantirish (masalan, davlat manfaatlari nuqtai nazaridan, investitsion loyihalar samaradorligini baholash; xalqaro va milliy qonunlarga rioya etgan holda asossiz imtiyozlarni yo'qotish yoki ularga yo'l qo'ymaslik). Investitsiya jarayonlarini rag'batlantirish uchun davlat xalqaro va milliy investorlarni bir qator xatarlardan muhofaza etishi lozim (masalan, siyosiy, milliy va h.k.);

To'rtinchidan, zamonaviy tarmoq tuzilmasini shakllantirish. Bu narsa O'zbekistondagi korxonalarning xorijiy korporatsiyalar va moliya guruhlar bilan samarali raqobat olib borishlari uchun zarur. Afsuski, ayrim jahon tovar bozorlarida respublikamiz faqat o'z xomashyolari bilan ishtirok etadi;

Beshinchidan, zamonaviy, raqobatbardosh bozor va ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirish;

Oltinchidan, investitsiya faoliyatini ta'minlash uchun kadrlar tayyorlash tizimini vujudga keltirish (masalan, biznes-maktab dasturi, xalqaro investitsiyalash sohasida menejerlar tayyorlash bo'yicha maxsus dasturlar doirasida);

Yettinchidan, respublika, mintaqa va mahalliy darajada xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha muvofiqlashtirilgan siyosat yuritish. Bunda albatta, hukumatlararo va ko'p tomonlama kelishuvlarning shartlari, xorijiy investorlar va O'zbekiston mintaqalarining manfaatlari bir xil darajada hisobga olinishi zarur.

Bizning fikrimizcha, O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonlari bilan bog'liq bir qator muammolar quyidagi metodologik va uslubiy yondashuvlar hisobiga samarali hal etilishi mumkin:

- Jahon kapital bozori, uning sig'imi, migratsion oqimlari va kon'yunktura tendensiyalarini kompleks tadqiq etish;

- Xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha imkoniyatlar va ehtiyojlarni tizimli tadqiq etish va bozor strategiyasini aniqlash;

- O'zbekistonga xorijiy investorlar kirishi uchun ichki va tashqi bozor muhitini kompleks tahlil qilish;

- Xorijiy investitsiyalash ob'ekti sifatida O'zbekiston va boshqa MDH mamlakatlarini raqobat nuqtai nazaridan qiyosiy baholash;

- Xalqaro investitsiyalash jarayonining barcha ishtirokchilari uchun tadbirkorlik xatarlarining tavsifi va foydasini baholash;

- O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy kapital qo'yilmalar kirishini rag'batlantirishning samarali tizimini ishlab chiqish;

- Muayyan sohalarga xorijiy kapital kiritilishidagi marketing qarorlarini tahlil qilish va ular ustidan doimiy nazorat o'rnatish, xorijiy investorlar olib boradigan eng samarali ishlarni kuzatib borish yoki doimiy monitoringini tashkil qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (30.04.1998й). – Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т. 23 – Т.: Адолат, 2000.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ҳамда “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида: Қонун. 2005 йил 16 сентябрь //Халқ сўзи.-2005. №186-сентябрь -1б.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги Қонуни. – Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т. 23 – Т.: Адолат, 2000.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшлар йили” Давлат Дастури тўғрисидаги ПҚ 805-сонли қарори 2008 йил 29 февралда қабул қилинган.
5. Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида: Фармон. //Солиқ тўловчининг журнали.-2005.-№4.-4 б.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari

6. Устувор инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш механизмини такомиллаштириш тўғрисида: Қарор 2004 йил 9 февраль //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами. – 2004.- № 6.
7. Қўшма корхоналар ташкил этишга хорижий инвестицияларни жалб этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида: Қарор. 2002 йил 11 октябрь. 393-сон //Ўзбекистон Республикаси молиявий Қонунлар.-2003.-№12. 135 б.
8. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ҳуқуқий ҳимоя қилишни кучайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. //Солиқлар ва божхона хабарлари. -2003. -21 (461)-16 май. -9 б.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

10.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2007-йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. // Халқ сўзи газетаси 2008 йил 9 феврал.

11.Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, малакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – 92 б.

12.Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ислохотлар ва Инвестициялар бўйича идоралараро мувофиқлаштириш кенгашининг 2000-йил 13-февралдаги йиғилишида қилган маърузаси. «Халқ сўзи» газетаси, 2000 йил, 2 февраль.

9. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2006-йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2007-йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. //Халқ сўзи, 2007. 13 февраль.

Darsliklar

14.Намедов И.А., Алимов А.М. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолият асослари. Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “адабиёт жамғармаси” нашр., 2001.- 328б.

15. Боди, Зви, Кейн, Алекс, Маркус, Алан. Принципы инвестиций, 4-е издание.: Пер. с англ. "Вильямс", 2008. — 984 с.

16. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов:Пер.с англ.- 4-е изд.-М.:Альпина Бизнес Букс,2007.1340 с.

- 17.Инвестиции: учеб. /А.Ю. Андрианов, СВ. Валдайцев, П.В. Воробьев и др. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. - 584 с.
- 18.Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. - М.ИНФРА-М, 2007.1028 с.
- 19.Внешнеэкономическая деятельность: Учебник. [Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов.С. В. Карпова и др.]; под ред. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелова. - 4-е изд., перераб. и доп.- М.:«Академия», 2007. - 304 с.

O‘quv qo‘llanmalar

O‘zbekiston Respublikasida chop etilgan

20. Н.Н.Расулов.Стимулирование привлечения иностранных инвестиции в экономику Узбекистана.-Т.: «ФАН», 2003.-165 с.
- 21.Ё.К.Қориева, И.У.Нематов “Хорижий инвестициялар” фани бўйича таълим технологияси. / “Иқтисодий таълимдаги ўқитиш технологияси” сериясидан. – Т.: ТДИУ, 2008, 154-бет.
- 22.Ё.К.Қориева, И.У.Нематов “Хорижий инвестициялар” ўқув предмети бўйича: ўқув-услубий мажмуа (бакалавриат босқичи талабалари учун) / “Иқтисодий таълимда ўқитиш технологиялари” Ўқув-услубий қўлланма. -Т.: ТДИУ, 2008, 124-бет.

Rossiyada chop etilgan

23. Игошин Н.В. Инвестиции, организация, управление, финансирование: Учебник / -3-е изд.-М.: «ЮНИТИ : ДАНА», 2005.-448 с.
- 24.Дегтярёв О.И. Внешнеэкономическая деятельность: Учеб. пособие./Дегтярёва О.И., Полянова Т.Н., Саркисов С.В.–М.: Дело, 2005. – 325 с.
- 25.Диденко Н. И. Основы внешнеэкономической деятельности в РФ. 2-е изд. –СПб.: Питер, 2004. – 286 с.

Ilmiy monografiyalar, maqolalar

- 26.Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида 1-қисм. Бекмуродов А., Болтабаев М., Ғойибназаров Б., Аманбаев М., Тошхўжаев М. Макроиқтисодий сиёсат ва иқтисодий ислохотлар. – Т.: ТДИУ, 2005.

27. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида 2-қисм. Бекмуродов А., Накимов Р., Сафаров Б., Захидов Г. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотлар ва фермерлик ҳаракати. – Т.: ТДИУ, 2005.
28. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида 3-қисм. Бекмуродов А.Ш., Сатторов С., Тўраев Ж., Солиев К., Рўзиев С. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожини – давр талаби. - Т.: ТДИУ, 2005.
29. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида 4-қисм. Бекмуродов А., Тожиев Р., Қурбонов Х., Алимардонов М. Молия ва банк тизимидаги ислохотлар самараси. – Т.: ТДИУ, 2005.
30. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида 5-қисм. Бекмуродов А., Таиров Ш., Махмудов Э., Исаков М., Тўраев Н. Ташқи иқтисодий сиёсат: савдо ва инвестициялар оқимлари. – Т.: ТДИУ, 2005.
31. Назарова Г.Г. ва бошқалар. Жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув: тажриба ва амалиёт. Т.: ТДИУ, 2005. – 224 б.
32. Сирожиддинов Н. Проблемы повышения эффективности внешней торговли Узбекистана. Т.: УМЭД, 2004. – 201 с.

Rossiyada himoya qilingan

33. Ким Ю.Жонг Развитие инвестиционной деятельности иностранных компаний в современной экономике России. Диссертация доктора экономических наук. М.: МГУ, 2006. – 385 с.

Ilmiy-amaliy anjumanlar ma'ruzalari to'plamlari

34. “Қўшма корхоналарни ташкил этишга инвестицияларни киритишнинг устувор йўналишлари ва вазифалари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: ТДИУ, 2008.
35. “Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ташқи иқтисодий фаолиятнинг роли” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: ТДИУ, 2005.

Gazeta va jurnallar

34. Халқ сўзи.

35. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси.

36. Бозор, пул ва кредит.

Statistik ma'lumotlar to'plamlari

37. Ўзбекистоннинг 2007 йилдаги ижтимоий–иқтисодий ривожланиши кўрсаткичлари. – Т.: Ўзбекистон, 2008. - 210 б.

38. Ўзбекистоннинг 2006 йилдаги ижтимоий–иқтисодий ривожланиши кўрсаткичлари. – Т.: Ўзбекистон, 2007. - 212 б.

Internet saytlar

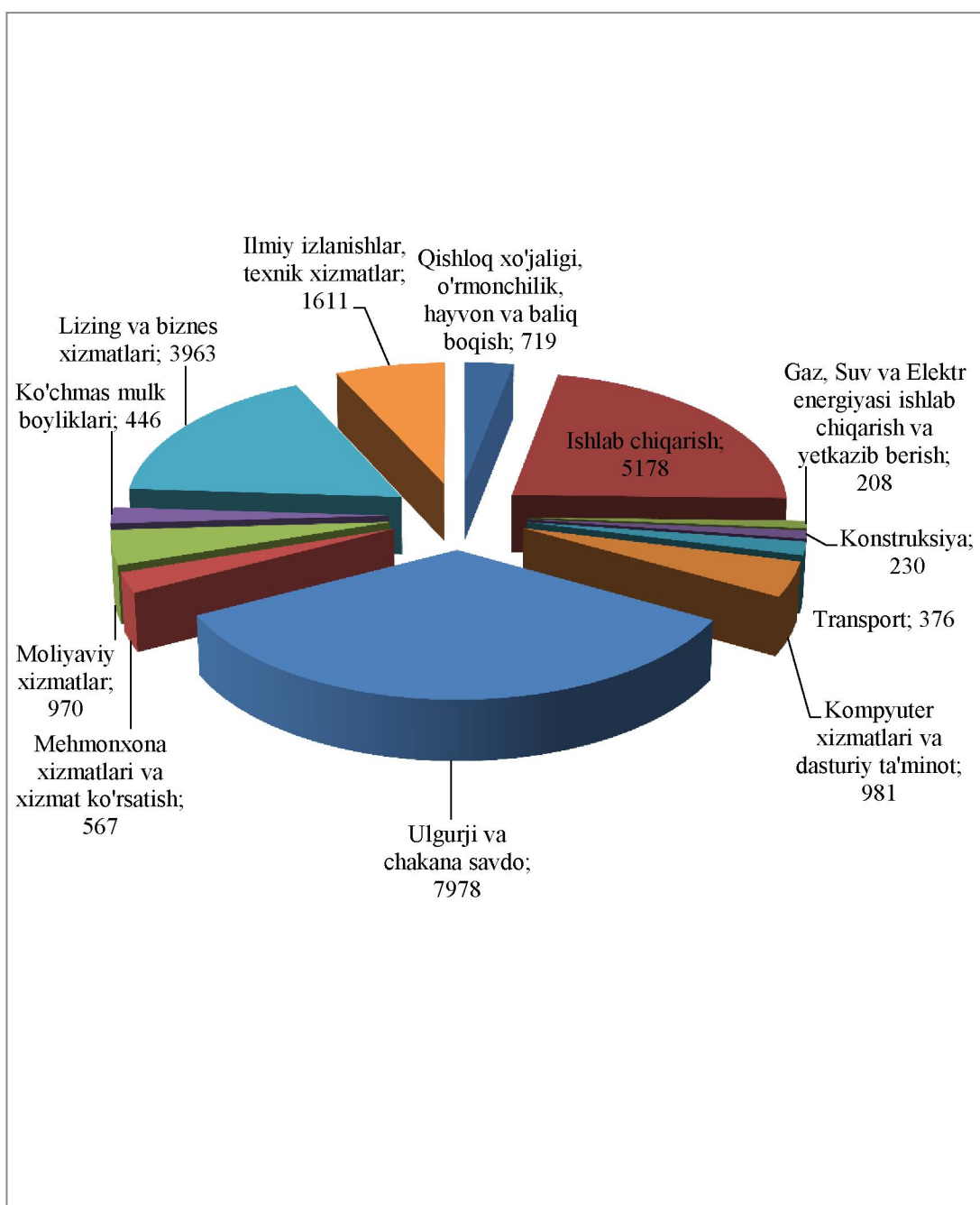
39. www.mfer.uz – Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо Вазирлигининг расмий сайти

40. www.uzinfoinvest.uz - «Ўзахборотинвест» агентлигининг расмий сайти.

41. www.review.uz – “Экономическое обозрение” журналининг расмий сайти

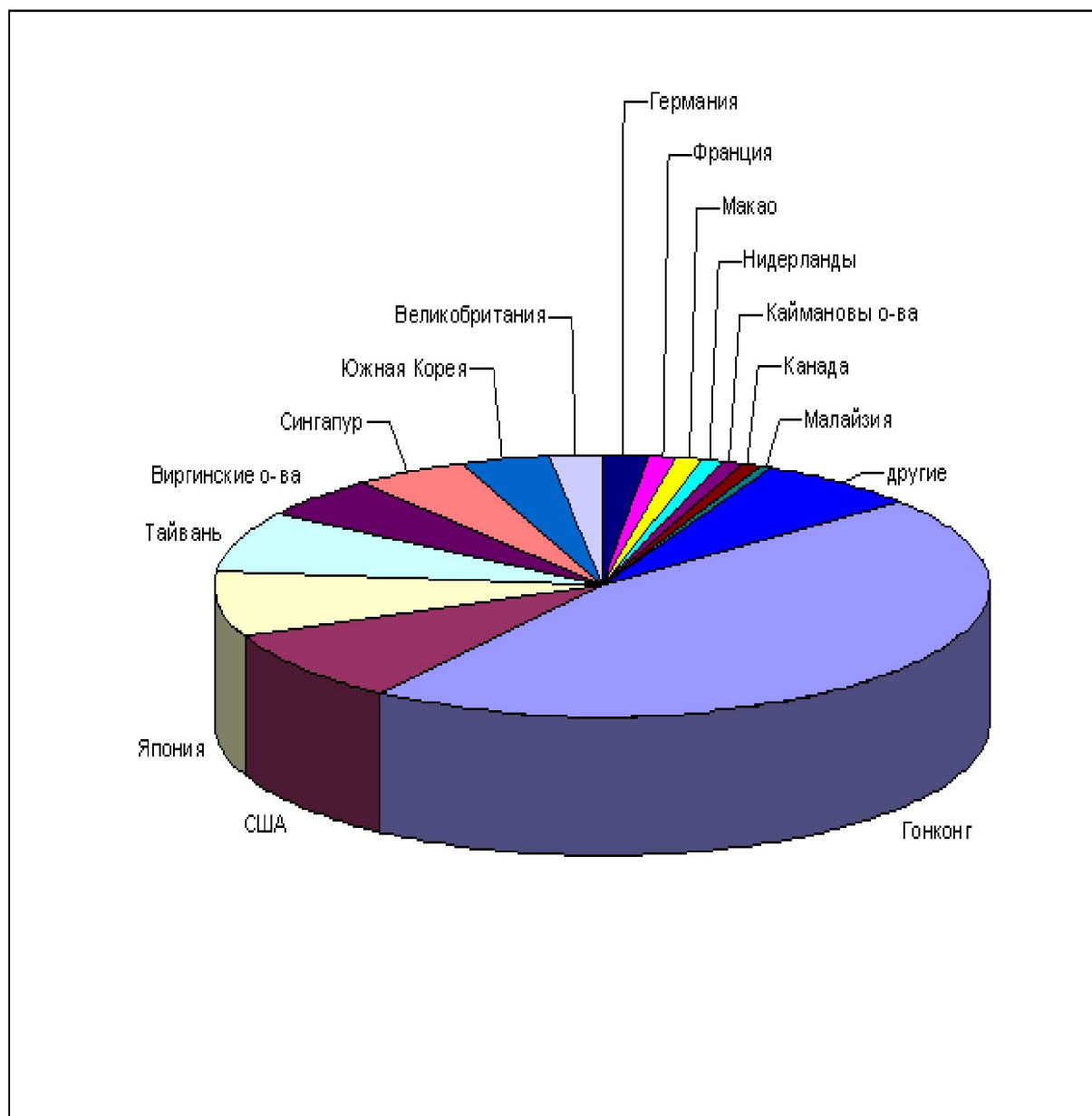
43. www.vip.lenta.ru– Интернет нашриёти

2014-yilda XXR iqtisodiyotiga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari (loyihalar soni)

Eng ko‘p sarmoyali 15 ta dunyo mamlakatlaining 2014 yilda Xitoyga qo‘ygan sarmoyalari (umumiy bevosita sarmoyalardagi ulushi, %)⁴⁴

⁴⁴Manba.: Invest in China

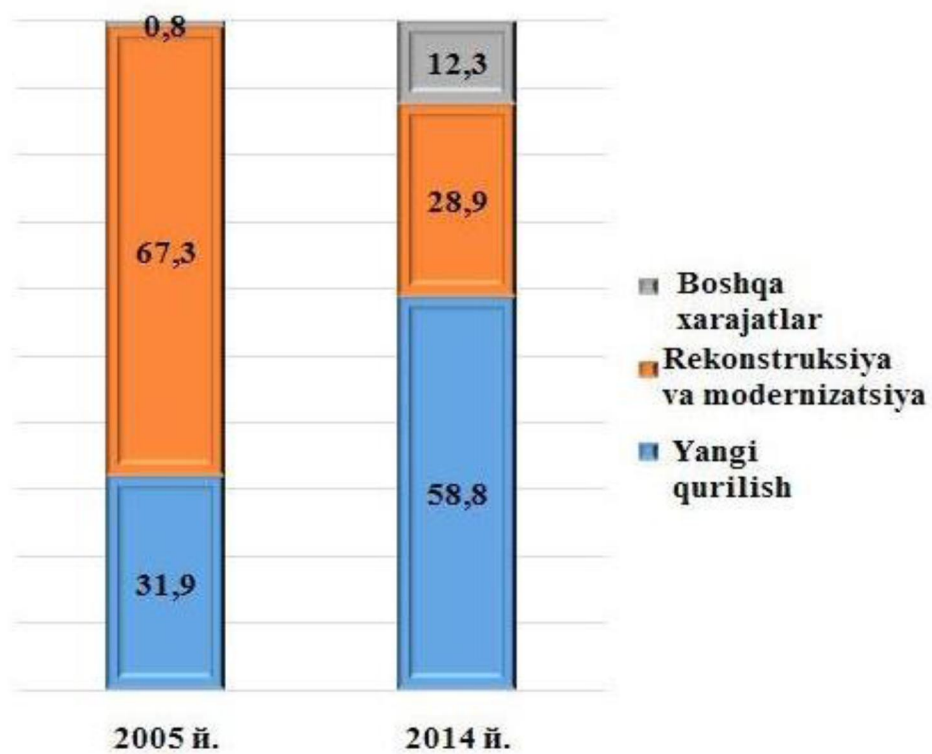
**Миллий иқтисодиётга жалб этилаётган инвестицияларнинг молиявий
манбалари таркибининг ўзгариши, жамига нисбатан фоиз ҳисобида**

т/р	Молиялаштириш манбалари	2005 й.	2010 й.	2014 й.	2016 й.*
	Капитал қўйилмалар - жами	100,0	100,0	100,0	100,0
	Шу жумладан:				
1.	Марказлашган инвестициялар	23,9	16,7	20,1	23,2
1.1.	Бюджет маблағлари	12,2	6,0	5,0	4,2
1.2.	Мақсадли давлат фондлари маблағлари	-	0,4	0,4	6,0
1.3.	Болалар спортини ривожлантириш фонди	4,8	7,0	10,7	0,6
1.4.	Ўзбекистон Республикаси тикланиш ва тараққиёт жамғармаси	-	3,8	4,2	4,7
1.5.	Хорижий инвестициялар ва хукумат кафолати остидаги кредитлар	6,8	3,7	4,4	7,7
2.	Марказлашмаган инвестициялар	76,1	83,3	79,9	76,8
2.1.	Корхона маблағлари	46,0	33,0	30,9	28,5
2.2.	Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлар	3,8	9,7	11,4	11,8
2.3.	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар	14,9	24,6	15,8	15,6
2.4.	Аҳоли маблағлари	11,4	16,0	21,8	20,9

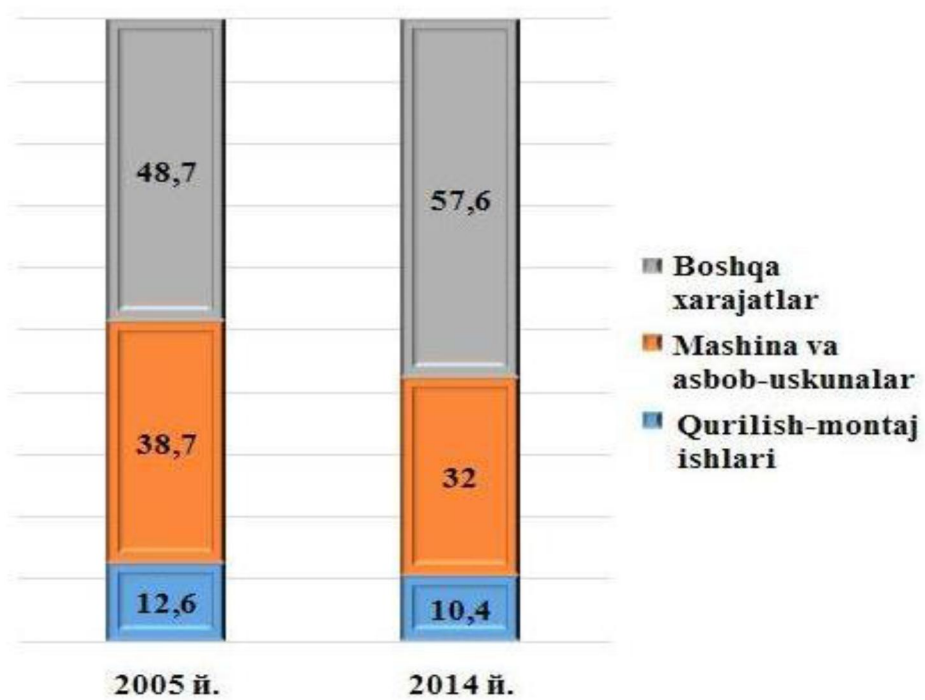
Модернизациянинг самарадорлик кўрсаткичлари динамикаси

	2005 й.	2010 й.	2013 й.	2014 й.
Ялпи қўшилган қиймат бўйича меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатлари, ўтган йилга нисбатан %да	105,2	98,9	104,5	105,2
Машина ва асбоб- ускуналарнинг эскириш даражаси, %	60,3	52,7	50,5	50,1
Асосий воситаларнинг янгиланиш даражаси, %	12,1	17,1	12,9	15,6
Машина ва асбоб- ускуналарнинг хизмат муддати, йил	18	35	42	14
Машина ва асбоб- ускуналарнинг чиқиб кетиш даражаси, %	5,7	1,1	2,4	7,1

Investitsiyalarning takror ishlab chiqarish tarkibi, %

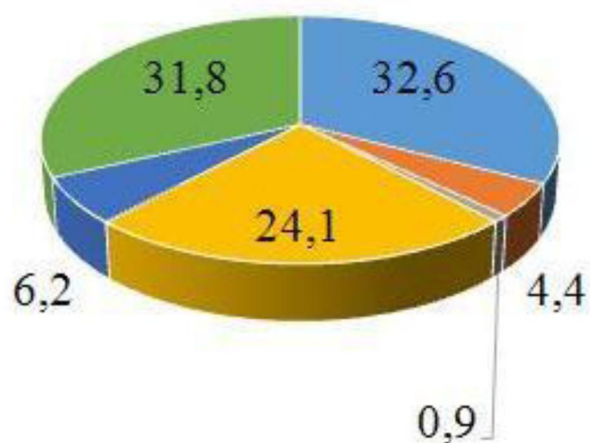

Investitsiyalarning texnologik tarkibi, %

Investitsiyalarning tarmoq tarkibi, %

2005 y.

■ Sanoat

■ Qishloq xo'jaligi

■ Qurilish

■ Transport va aloqa

■ Boshqa ishlab chiqarish tarmoqlari

■ Noishlab chiqarish tarmoqlari

2014 y.

